

Φάσεις IV – VII. Η κεραμεική της Χαλκοκρατίας*

Στέλλα Κατσαρού

Αρχαιολόγος

ΦΑΣΗ IV. Η ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Τα ευρήματα της φάσης IV προέρχονται αποκλειστικά από τις τομές Α και Γ, όπου ήρθε στο φως καθαρό πρωτοελλαδικό στρώμα πάχους έως και 0.50 μ. (Πίν. 4, 5, 8. βλ. και Sampson - Katsarou 1996, 500). Στις ίδιες τομές βρέθηκε επίσης πρωτοελλαδική κεραμεική ανάμεικτη με μεσοελλαδική.

Η κεραμεική της φάσης IV αντιστοιχεί στο 4.6% επί του συνόλου της κεραμεικής του σπηλαίου και αριθμεί μόλις 374 οστρακα (Πίν. 10). Από αυτά τα 194 ή 52.7% προέρχονται από την τομή Γ και 157 ή 47.3% από την τομή Α, όπου και αντιστοιχούν στο 11.4% επί του συνόλου των ευρημάτων της τομής, αλλά ως επί το πλείστον βρέθηκαν διάσπαρτα στις ανώτερες στρώσεις και δεν ανήκουν σε καθαρό στρώμα. Αντίθετα στην τομή Γ διακρίνονται από ιδιαίτερη πυκνότητα και ποικιλία τύπων και περιλαμβάνουν χαρακτηριστικές μορφές που δίνουν με ακρίβεια το χρονολογικό στίγμα της φάσης (Εικ. 84-87). Το 18% ανήκει σε θραύσματα με χείλος, στα οποία βασίστηκε και η τυπολογική ταύτιση των σχημάτων, το 9% σε βάσεις και το 64% ή 238 οστρακα στο σώμα των αγγείων (Πίν. 48). Ελάχιστα φέρουν λαβή ή απόφυση και μόλις 12 τμήματα ή 3% διαθέτουν διακοσμητικό επίθημα. Ο πηλός στα περισσότερα οστρακα είναι σχετικά καθαρός συγκριτικά προς τον νεολιθικό, αφού μακροσκοπικά δεν περιέχει μεγάλες προσμίξεις. Ωστόσο δεν λείπουν τα χονδροειδή -βλ. σκεύη τύπου A11. Ο πυρήνας των χονδροειδέστερων είναι σκουρόχρωμος (φαιός ή καστανός), αν και πιο ανοιχτόχρωμος από των νεολιθικών. Στα πρωτοβερνικωτά όμως ο πηλός είναι κατά βάση λεπτόκοκκος, ελαφρύς και πορώδης, με πυρήνα ανοιχτόχρωμο.

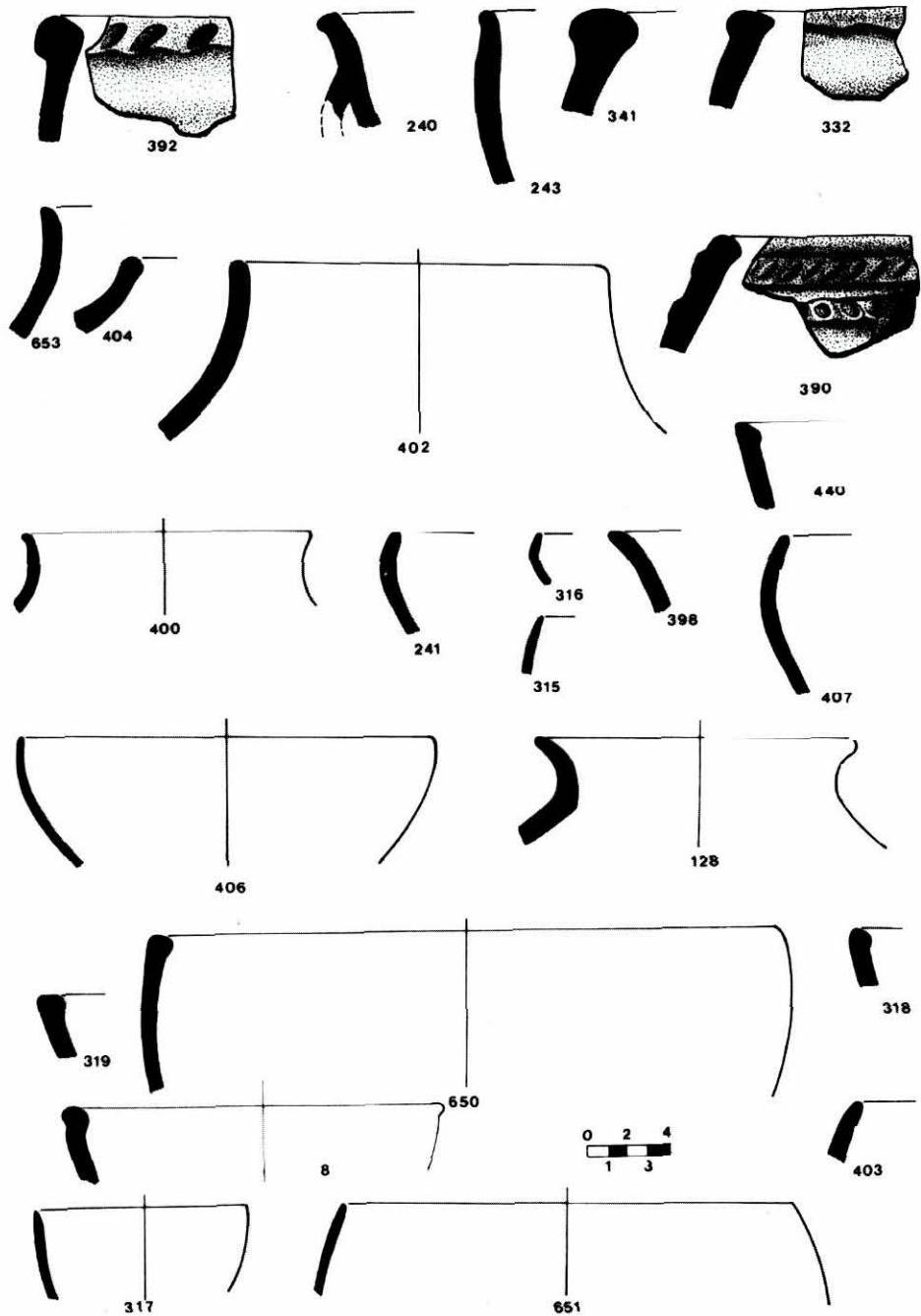
* Για τις βιβλιογραφικές παραπομπές του κεφαλαίου βλ. την υποσημείωση 2 στο κεφ. 2.

	Χείλη		Χείλη με απόφυση		Λαβές		Βάσεις		Λοιπά		Διακοσμημένα		ΣΥΝΟΛΟ	
Άβαφα- Αδρά	38	16%	1	19	29	13%	145	63%	12	5%	244	100%	392	62%
	55%				83%		61%				244		392	62%
Πρωτο- βερενικωτά	21	19%			6	5%	85	76%			112	100%	240	30%
	30%				17%		32%				112		240	30%
Στιλβωτά	10	33%					8	6%			18	100	341	8%
	15%						7%				18		341	8%
ΣΥΝΟΛΟ	69	18%	1	19	35	9%	238	64%	12	3%	374	100%	332	100%
	100%				100%		100%				374		332	100%

Πίν. 48. Κατανομή της κεραμεικής της φάσης IV σε σχέση με την ποιότητα της επιφάνειας.

Ανάλογα με την ποιότητα της επιφάνειας τα κεραμεικά ευρήματα της φάσης IV διακρίνονται σε τρεις ομάδες (Πίν. 48): τα άβαφα με αδρή επιφάνεια, τα στιλβωμένα και τα πρωτοβερενικωτά (*urfirnis*). Δεν βρέθηκαν δείγματα γραπτών αγγείων ή σκευών πολυτελών που θα ξέφευγαν από την κοινή λειτουργική αξία. Τα όστρακα με αδρή επιφάνεια συνήθως φέρουν επίχρισμα που έχει απολεπιστεί σε μεγάλο ποσοστό. Αντιστοιχούν στο 62% επί του συνόλου της κεραμεικής (244 θραύσματα) και σ' αυτά ανήκει το 100% των θραύσμάτων με διακόσμηση. Πρόκειται κατά βάση για σκευή με παχιά τοιχώματα, κλειστά ή ευρύστομα με αποθηκευτικό χαρακτήρα. Αρκετά όστρακα φέρουν ίχνη χόρτων στην εξωτερική πλευρά, από το βιούρτσισμα της επιφάνειας τους πριν το ψήσιμο (Εικ. 85:ΓΙ4). Ένα μικρό ποσοστό της κεραμεικής (8%) ανήκει σε αγγεία με στιλβωμένη επιφάνεια. Συνήθως την επεξεργασία έχει υποστεί η εσωτερική και σπανιότερα η εξωτερική πλευρά ανοιχτών αγγείων. Τέλος, το 30% της κεραμεικής (ή 112 όστρακα) ανήκει στην κατηγορία των πρωτοβερενικωτών, δηλαδή απέκτησε στιλπνότητα με την όπτηση λόγω της ειδικής σύστασης του επιχρίσματος και όχι με στιλβωση. Οι δύο τελευταίες ομάδες περιλαμβάνουν αγγεία κατά βάση ανοιχτά, με λεπτά τοιχώματα. Όλες οι κατηγορίες έχουν ανοιχτόχρωμη επιφάνεια που κυμαίνεται από τεφρή-υπόλευκη, ανοιχτή καστανή έως πορτοκαλέρουθρη (Εικ. 86). Σε λίγες μόνο περιπτώσεις απαντά σκούρα φαιά ή μάυρη απόχρωση στην εσωτερική πλευρά των αγγείων, ίσως ένδειξη κακής οξυγόνωσης κατά την όπτηση.

Διακρίθηκαν 14 διαφορετικοί τύποι αγγείων (Πίν. 49), από τους οποίους 10 εντάσσονται στα ανοιχτά μεσαίου μεγέθους με ρηχό σχετικά σώμα (A1-10), 1 στα βαθιά ανοιχτά με ευρύ στόμιο και σώμα ογκώδες μεγάλου μεγέθους (A11) και 3 είναι κλειστά με λαιμό (K1-3).

Σχέδ. 78. Φάση IV. Κεραμεική της Πρώιμης Χαλκοκρατίας από το σπήλαιο των Λιμνών.

Ανοιχτά

1. Φιάλη με τεθλασμένο περίγραμμα και χείλος έσω νεύον

Πρόκειται για αγγείο με λεπτά τοιχώματα και ψηλό χείλος που κάμπτεται προς τα έσω (Σχέδ. 78:316). Η απόληξη του χείλους είναι οξεία ή καμπύλη. Ένα μόνο θραύσμα βρέθηκε στο σπήλαιο και ανήκει σε πρωτοβερενικωτό αγγείο. Πρόκειται για χαρακτηριστικό σχήμα της Πρωτοελλαδικής με μεγάλη διάδοση ιδιαίτερα στην ΠΕ 2, κατά την οποία απαντά στη *Máνικα I*, 131: τύπος 11, τη Θήβα, σχέδ. 6:10, τον *Ορχομενό*, εικ. 25, το σπήλαιο Σκοτεινή Θαρρούνιων (Καπετάνιος 1993, σχέδ. 238:15,16), τη Λέονα (Caskey 1960, εικ. 1), τη *Μπαρμπούνα*, σχέδ. 35:III4, την Τίρυνθα (Siedentopf 1973, σχέδ. 2:6,7), την Εύτρηση (Caskey 1960, εικ. 7), τη σπηλιά της Δράκαινας, 53, εικ. 12. Στην *Καλογερόβρυση* υπάρχει και σε στρώμα της ΠΕ 1 (30, σχέδ. 22:10), αλλά και στην ΠΕ 2 (45, σχέδ. 27:4 και 58, 39:4,5,7).

Κατάλογος

316. Θραύσμα από το χείλος ανοιχτού αγγείου με χείλος έσω νεύον λόγω γωνιώ-

δους κάμψης. Φέρει γάνωμα καστανό, πηλός υποκίτρινος. Ανήκει σε πρωτοβερενικωτό αγγείο. Μέγ. διάστ. 0.02. Γ2Σ6.

2. Φιάλες με καμπύλη κάμψη στο σώμα και χείλος έσω νεύον

Ρηχές φιάλες με καμπύλο σώμα και χείλος ενιαίο που γυρίζει έντονα προς τα μέσα και φέρει απόληξη οξεία (Σχέδ. 78:241,407, 80:326). Πρόκειται για σχήμα χαρακτηριστικό της ΠΕ 2, το γνωστό *saucer*, με σώμα όηχο ή μέσου βάθους και χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση. Απαντά σε όλες τις θέσεις της περιόδου, ενδεικτικά αναφέρονται τη *Máνικα* (I, 131, τύπος 6), τον *Ορχομενό*, πίν. 25, 27, τα Θαρρούνια (Καπετάνιος 1993, σχέδ. 238:7,8,10, 239:25), την *Καλογερόβρυση*, σχέδ. 27:1 και 39:2. Επίσης βρίσκεται στη Θήβα, σχέδ. 6:20, τις *Λιθαρές*, σχέδ. 1a (φιάλες τύπου A), τις *Ζυγονοιρίες*, εικ. 90, τη Λέονα (Caskey 1960, εικ. 1), την *Ασέα*, εικ. 73, 75, τη *Μπαρμπούνα*, σχέδ. 5:58, 35:III1,2, την *Κέα* (Caskey 1972, εικ. 6:B49). Παρόμοια αναφέρονται και από την *Κεφαλονιά* (σπηλιά της Δράκαινας, 53). Ένα δείγμα από τα *Καστριά* (326) φέρει και μαστοειδή απόφυση κοντά στο χείλος.

Κατάλογος

241. Τμήμα από το χείλος και το σώμα ανοιχτού αγγείου (φιάλης) με άβαφη καστανή επιφάνεια και πηλό γκρίζο. Χονδροειδές, με τοιχώματα σχετικά λεπτά.

Φέρει γωνιώδη κάμψη λίγο κάτω από το χείλος που γι' αυτό το λόγο νεύει προς τα μέσα. Μέγ. διάστ. 0.045. Γ2Σ4.

407. Τμήμα από ανοιχτό αγγείο (φιάλη) με καμπύλο περίγραμμα. Το χείλος κλίνει προς τα μέσα και διαχωρίζεται από

Εικ. 84. Φάση IV. Πρωτοελλαδική κεραμική από το σπήλαιο των Λιμνών.

το σώμα με αβαθή αυλάκωση. Πηλός ακάθαρτος, καστανός. Μέγ. διάστ. 0.070. Γ2Σ4.

-Με απόφυση:

326. Τμήμα από το σώμα όηχου ανοι-

χτού αγγείου με έντονο καμπύλο περίγραμμα. Απόληξη χείλους οξεία, λίγο κάτω από την οποία άτρητη απόφυση. Πυρηνας ανοιχτός γκρίζος, πηλός ακάθαρτος πορτοκαλόχρωμος με καστανό επίχρισμα. Διάμ. χ. 0.16. Γ2Σ5.

3. Φιάλη με καμπύλο περίγραμμα και χείλος όρθιο

Ρηχή φιάλη με λεπτά τοιχώματα που αποκλίνουν έντονα κοντά στη βάση αλλά απολήγουν σε όρθιο χείλος (Σχέδ. 78:406). Το χείλος διαχωρίζεται από το σώμα με πολύ ανοιχτή καμπύλη κάμψη. Πρόκειται για ένα ακόμη χαρακτηριστικό πρωτοελλαδικό σχήμα, που τοποθετείται χρονολογικά στην ΠΕ 2, αλλά και στην ΠΕ 3, και απαντά στη *Mániκα I*, 131: τύπος 10, τις *Ζυγονοιρίες*, εικ. 102, τη *Μπαρμπούνα*, τα Θαρρούνια (Καπετάνιος 1993, σχέδ. 238:9).

Κατάλογος

406. Τμήμα από ανοιχτό αγγείο (φιάλη) με λεπτά τοιχώματα που διευρύνονται προς τα άνω και καταλήγουν σε κάθετο

χείλος μετά από καμπύλη κάμψη. Πηλός λεπτόκοκκος, καστανός, με πολλές προσμίξεις. Πυρηνας γκρίζος. Διάμ. χ. 0.17. Γ2Σ4.

4. Φιάλες με τοιχώματα ευθέα έξω νεύοντα

Φιάλες με λεπτά ίσια τοιχώματα, που κλίνουν προς τα έξω. Το χείλος είναι διαφοροποιημένο (Σχέδ. 78:240,398, 80:395), έξω νεύοντα. Το 240 φέρει και ίχνος γένεσης κάθετης ταινιωτής λαβής. Γενικά οι φιάλες με ευθέα τοιχώματα είναι σπανιότερες σε σχέση με τις φιάλες καμπύλου περιγράμματος σε όλες τις ΠΕ θέσεις. Συνολικά βρέθηκαν 7 δείγματα που αντιστοιχούν στο 10% επί του συνόλου των χειλέων. Στη Μπαρμπούνα, σχέδ. 23:268, τη Μάνικα I, 133: τύπος 25, την *Καλογερόβρυση*, σχέδ. 39:3.

Κατάλογος

240. Τμήμα από το χείλος ανοιχτού μονόχρωμου αγγείου με καστανή επιφάνεια και πηλό ίδιου χρώματος. Απόληξη χειλούς επίπεδη, που νεύει ελαφρά προς τα έξω. Πηλός ακάθαρτος χονδροειδής. Μέγ. διάστ. 0.04. Γ2Σ4.

Εικ. 85. Φάση IV. Πρωτοελλαδική κεραμική από το σπήλαιο των Λιμνών.

5. Φιάλες με καμπύλα τοιχώματα, όρθια ή έσω νεύοντα, και χείλος ενιαίο

Ο τύπος περιλαμβάνει βαθιά αγγεία με ημισφαιρικό σώμα και χείλος ενιαίο που φέρει απόληξη οξεία. Έχουν τοιχώματα όρθια ή έσω νεύοντα (Σχέδ. 78:315,403,651, 80:405,473,652). Εικ. 84:333, 85:403), κατά κύριο λόγο λεπτά. Στο μεγαλύτερο ποσο-

στό τους τα δείγματα του τύπου αυτού είναι πρωτοβερνικωτά, ενώ λιγότερα είναι τα άβαφα ή τα επιχρισμένα. Σε μία περίπτωση την άκρη του χείλους περιθέτη ζώνη με σχοινοειδή διακόσμηση (133). Πρόκειται για πολύ κοινό σχήμα, που αντιπροσωπεύεται με 7 δείγματα στο σπήλαιο των Λιμνών, δηλαδή ποσοστό 10%. Ταυτίζεται με τους τύπους 3 και 4 της Μάνικας (I, 131, πίν. 10) και απαντά επίσης στην Ασέα, εικ. 66a,b, την Τίρυνθα (Tiryns V, πίν. 40, 41) και την Ασίνη (O.Frodin-A.Persson, Asine. *Results of the swedish excavations 1922-1930*, 1938, εικ. 63, 64).

Κατάλογος

315. Τμήμα χειλούς που κλίνει ελαφρά προς τα έξω. Εξωτερικά τυχαίες εγχάρακτες γραμμώσεις. Επιφάνεια καστανή. Μέγ. διάστ. 0.038. Γ2Σ4.

398. Τμήμα χειλούς με έντονη κάμψη προς τα έξω από ανοιχτό αγγείο. Επιφάνεια στιλβωμένη, πυρηνας φαιτός. Μέγ. διάστ. 0.036. Γ2Σ4.

403. Τμήμα χειλούς με οξεία απόληξη, που βαίνει προς τα μέσα. Εξωτερικά σκούρο καστανό επίχρισμα με ίχνη βούρτσας. Πυρηνας καστανός. Διάμ. χ. 0.15. Γ2Σ4.

405. Τμήμα από χείλος κάθετο με οξεία απόληξη και σώμα από ανοιχτό αγγείο με λεπτά τοιχώματα. Επιφάνεια ανοιχτόχρωμη, πρωτοβερνικωτή (*urfírnis*). Πηλός καθαρός. Μέγ. διάστ. 0.061. Γ2Σ4.

473. Τμήμα κάθετου χειλούς με οξεία απόληξη από ανοιχτό άβαφο αγγείο. Πηλός καστανός, ακάθαρτος, πυρηνας γκρίζος. Διάμ. χ. 0.14. Γ1Σ5. ΠΕ 2.

6. Φιάλες με καμπύλα έξω νεύοντα τοιχώματα και χείλος ενιαίο

Ανοιχτό αγγείο με λεπτά, καμπύλα τοιχώματα που είναι όρθια (Σχέδ. 78:317). Φέρουν χείλος ενιαίο με απόληξη οξεία. Το σχήμα δεν παρουσιάζει ιδιαιτερότητες. Αντιπροσωπεύεται στο σπήλαιο με ικανό δείγμα (9 οστρακα ή ποσοστό 13%).

Κατάλογος

317. Τμήμα από το σώμα ανοιχτού αγγείου με καθαρό πηλό και λεπτά τοι-

χώματα που ανοίγουν προς τα έξω. Απόληξη χειλούς οξεία. Επιφάνεια ερυθρή, πυρηνας γκρίζος. Διάμ. χ. 0.09. Γ2Σ6.

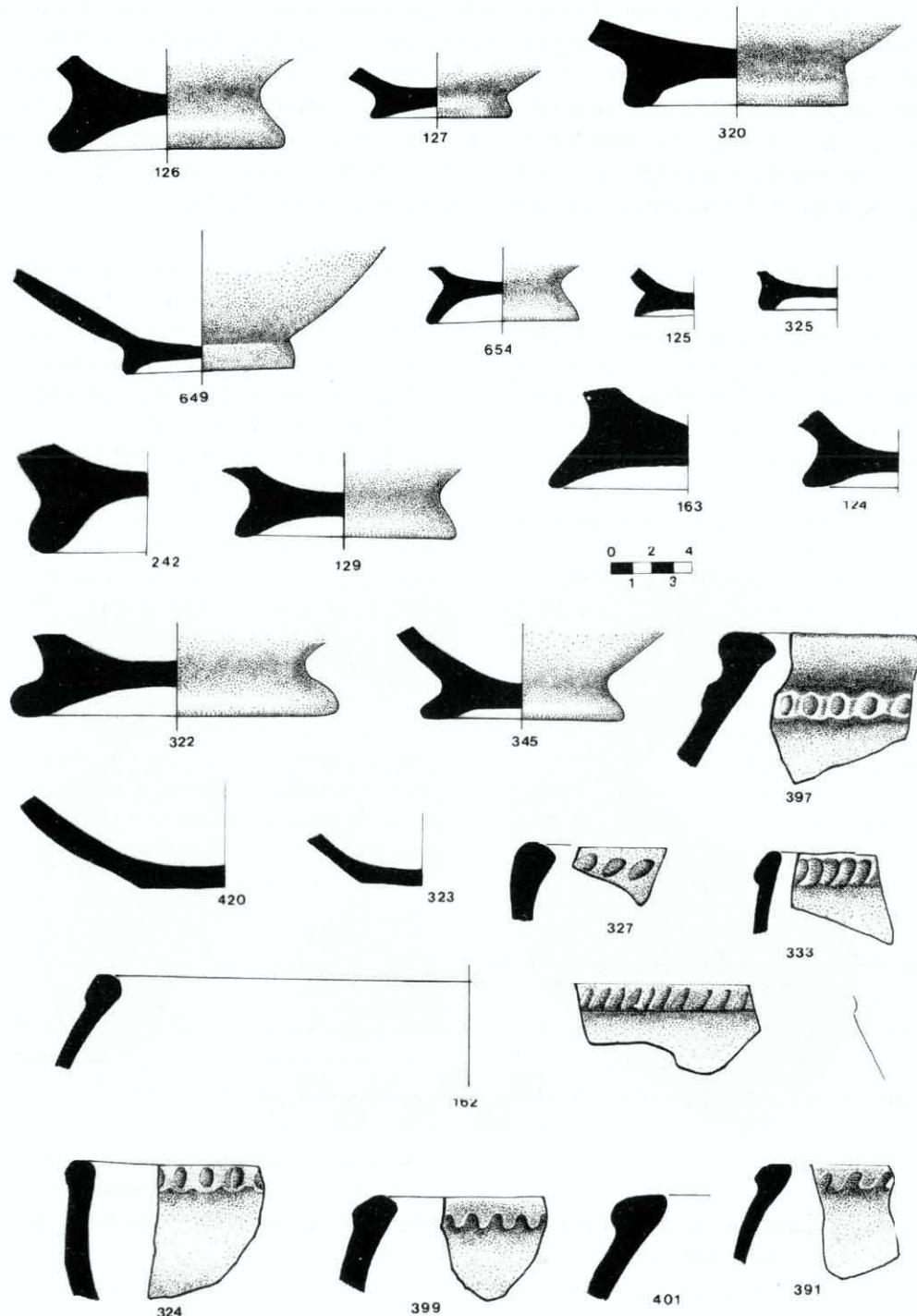
651. Τμήμα από πρωτοβερνικωτό αγγείο με φθαρμένη καστανή επιφάνεια, κατά τόπους υπόλευκη. Τοιχώματα λεπτά που κλίνουν προς τα μέσα κοντά στο χείλος. Πηλός καθαρός λεπτόκοκκος, πυρηνας υποκίτρινος. Διάμ. χ. 0.15. Γ2Σ6. ΠΕ 2.

652. Τμήμα από το χείλος και το σώμα ανοιχτής φιάλης με όρθια καμπύλα τοιχώματα και χείλος ενιαίο, που φέρει απόληξη οξεία. Τοιχώματα λεπτά. Επιφάνεια πρωτοβερνικωτή, ανοιχτού καστανού χρώματος, πυρηνας υποκίτρινος. Διάμ. χ. 0.17. Γ2Σ6.

-Με σχοινοειδή διακ.:

333. Τμήμα από το χείλος ανοιχτού αγγείου με λεπτά τοιχώματα που κλίνουν ελαφρώς προς τα μέσα. Πηλός ακάθαρτος γκρίζος, επιφάνεια καστανή με επίχρισμα. Φέρει διακόσμηση σχοινοειδή από πλάγιες συμμετρικές εμπιέσεις σε ζώνη γύρω από το χείλος. Μέγ. διάστ. 0.04. Γ2Σ4.

χώματα που ανοίγουν προς τα έξω. Απόληξη χειλούς οξεία. Επιφάνεια ερυθρή, πυρηνας γκρίζος. Διάμ. χ. 0.09. Γ2Σ6.

Σχέδ. 79. Φάση IV. Κεραμεική της Πρώιμης Χαλκοχρατίας από το σπήλαιο των Λιμνών.

7. Φιάλες με χείλος τριγωνικής διατομής

Το χείλος τριγωνικής διατομής είναι το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο της Πρωτοελλαδικής, απαντά σε όλες τις θέσεις της περιόδου και παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία τύπων, ανάλογα με την έσω και άνω απόληξή του (*Μάνικα I*, πίν. 11). Η μεγάλη του διάδοση οφείλεται κατά μία άποψη σε κάποια πρωταρχική λειτουργική αξία που συν τω χρόνῳ αποκυνισταλλώθηκε και επαναλαμβανόταν μανιεριστικά (*Καλογερόβρυση*, 68). Είναι πολύ πιθανό η διαμόρφωση του τριγωνικού χείλους να εξυπηρέτησε αρχικά την προσαρμογή πώματος.

Εικ. 86. Φάση IV. Πρωτοελλαδική κεραμεική από το σπήλαιο των Λιμνών.

Στα Καστριά απαντά ένας μόνο τύπος, με επίπεδη άνω απόληξη, οριζόντια (Σχέδ. 78:650) ή λοξή (Σχέδ. 79:327, 80:346, 394 και εικ. 84) που απολήγει εσωτερικά σε λιγότερο ή περισσότερο καμπύλη "μύτη" (Σχέδ. 78:8, 440, 318, 319). Τα δείγματα αντιπροσωπεύουν το 16% επί του συνόλου των χειλιών (Πίν. 49). Τα αγγεία είναι μεσαίου μεγέθους, άβαφα, χωρίς στίλβωση (εκτός από ένα δείγμα που φέρει στίλβωση εσωτερικά), με τοιχώματα καμπύλα ή ευθεά (650, 327, 394, 346), όρθια ή ελαφρά έξω νεύοντα (8, 318, 319, 440) και λεπτά. Ένα (327) φέρει και διακόσμηση από σειρά εμπιέσεων στην εξωτερική πλευρά του χείλους. Τα χείλη τριγωνικής διατομής, γενικά, αλλά και ο συγκεκριμένος τύπος βρίσκονται μεγάλη διάδοση κατά την ΠΕ 2, κατά την οποία απαντούν στον Ορχομενό, πίν. 28, τη Μπαρμπούνα, σχέδ. 35:Π6, το Μπερμπάτι, εικ. 112, 113, την Τίρυνθα (Siedentopf 1973, σχέδ. 4:66, 72), τη *Μάνικα* (I, 133, τύπος 16. πίν. 11:7, 8, 28), τα Θαρρούνια (Καπετάνιος 1993, σχέδ. 239:18-20), τη Θήβα, σχέδ. 6:12, τις Λιθαρές, σχέδ. 4α, 8β (φιάλες τύπου Β, Δ) και την *Καλογερόβρυση* (58, σχέδ. 39:12). Η εμφάνιση του τύπου, όμως, όπως και όλων των τύπων χειλίους τριγωνικής διατομής, καταγράφεται σε μικρό ποσοστό ήδη από την ΠΕ 1 (Σάμψων 1981· *Καλογερόβρυση*, σχέδ. 22:7).

Κατάλογος

8. Τμήμα χείλους από άβαφο ανοιχτό αγγείο με χρώμα επιφάνειας καστανό. Απόληξη χείλους κυλινδρική. Πηλός ακάθαρτος. Διάμ. χ. 0.14. A2Σ8.

318. Θραύσμα από το χείλος ανοιχτού αγγείου με χείλος τριγωνικής διατομής. Επιφάνεια άβαφη ερυθρωπή, πυρήνας καστανός ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.032. Γ2Σ6.

319. Τμήμα από το χείλος ανοιχτού αγγείου με επίπεδη απόληξη. Επιφάνεια άβαφη καστανή, πυρήνας ίδιου χρώματος. Μέγ. διάστ. 0.038. Γ2Σ6.

327. Τμήμα χείλους τριγωνικής διατομής από άβαφο αγγείο με παχιά τοιχώματα. Στην εξωτερική πλευρά του χείλους ανεπαίσθητες, αβαθείς αυλακώσεις σχοινοειδούς τύπου. Πηλός ακάθαρτος, ερυθρός. Μέγ. διάστ. 0.04. Γ2Σ5.

346. Τμήμα χείλους τριγωνικής διατομής που εισέχει, από άβαφο αγγείο με λεπτά

τοιχώματα που συγκλίνουν ελαφρώς. Επιφάνεια καστανή ανοιχτή εξωτερικά με ίχνη χόρτων, εσωτερικά σκούρα με ελαφρά στίλβωση. Πηλός τεφρός ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.045. Γ2Σ4.

394. Τμήμα χείλους τριγωνικής διατομής που κλίνει ελαφρά προς τα μέσα. Εσωτερικά διακρίνονται ίχνη βούρτσας. Επιφάνεια καστανή, πυρήνας ακάθαρτος, φαϊός. Μέγ. διάστ. 0.049. Γ2Σ4.

440. Τμήμα ανοιχτού αγγείου με ευθέα και παχιά έξω νευόντα τοιχώματα που φέρουν απόληξη τριγωνικής διατομής. Επιφάνεια άβαφη, ερυθρή, πυρήνας καστανός, καλά ψημένος. Τχνη στίλβωσης εσωτερικά. Μέγ. διάστ. 0.052. Γ1Σ5.

650. Τμήμα από το σώμα βαθέος ανοιχτού αγγείου με ημισφαιρικό περίγραμμα και χείλος τριγωνικής διατομής. Επιφάνεια άβαφη, πηλός ερυθρός, ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.026. Γ2Σ6.

8. Φιάλη με ημισφαιρικό περίγραμμα και κυλινδρικό χείλος

Έχει το ίδιο περίγραμμα με τον παραπάνω τύπο, αλλά απολήγει σε παχύ χείλος, συνήθως κυλινδρικό, λόγω και της επίθετης διακοσμητικής ζώνης στην εξωτερική πλευρά του (324: σχέδ. 79, εικ. 85). Ανήκει σε σχήμα με ρηχό σχετικά σώμα. Σώζονται 2 δείγματα, από τα οποία το ένα φέρει και σχοινοειδή διακόσμηση. Παρόμοιο στις Λιθαρές, σχέδ. 1γ (φιάλες τύπου Α) και την *Καλογερόβρυση*, σχέδ. 27:10.

Κατάλογος

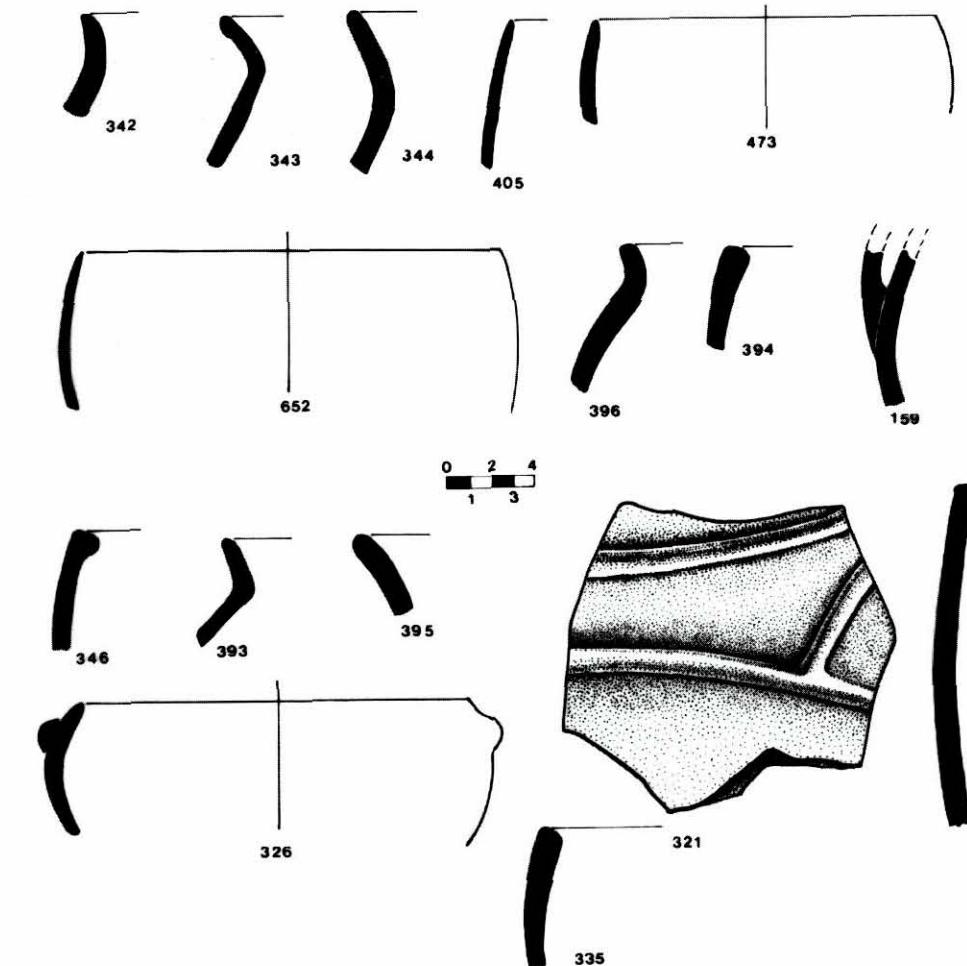
-Με σχοινοειδή διακόσμηση:

324. Τμήμα από άβαφο χονδροειδές αγγείο με απόληξη χείλους κυλινδρική

και κάθετα τοιχώματα. Φέρει πολλές προσμίξεις από χαλίκια. Εξωτερικά σχοινοειδής διακόσμηση σε ελαφρά έξεργη ζώνη επί του χείλους. Μέγ. διάστ. 0.078. Γ2Σ5.

9. Βαθύ κύπελλο με ψηλό χείλος

Πρόκειται για σχήμα με σφαιρικό σώμα και χείλος σχετικά ψηλό, όρθιο που διαχωρίζεται από το σώμα με σαφή κάμψη (Σχέδ. 80:396). Σπάνιο σχήμα, από το οποίο στα Καστριά έχουμε ένα μόνο δείγμα. Έχει μεγάλη διάμετρο χείλους και γι' αυτό δεν

Σχέδ. 80. Φάση IV. Κεραμεική της Πρώιμης Χαλκοκρατίας από το σπήλαιο των Λιμνών.

μπορούμε να ξέρουμε πόσο βαθύ ήταν. Ως προς το σώμα δεν απέχει πολύ το Π3 στη *Μάνικα* (I, 92, σχέδ. 24ζ).

Κατάλογος

396. Τμήμα από ανοιχτό αγγείο με χαμηλό λαιμό που κλίνει ελαφρά προς τα έξω και φέρει χείλος ενιαίο. Στο σημείο

ένωσης λαιμού - σώματος καμπύλη κάμψη και αβαθής αυλάκωση. Σώμα καμπύλο. Επιφάνεια εξωτερικά υπόλευκη, εσωτερικά φαινή. Πυρήνας καστανός. Διάμ. χ. 0.20. Γ2Σ4.

10. Φιάλη με ημισφαιρικό σώμα και έξω νεύον χείλος

Δύο μόνο δείγματα βρέθηκαν από ρηχό σκεύος με ημισφαιρικό περίγραμμα που απολήγει σε λεπτό και χαμηλό έξω νεύον χείλος διαφοροποιημένο με κάμψη. Το χείλος είναι λεπτότερο από το σώμα και φέρει αποστρογγυλεμένη άνω απόληξη (Σχέδ. 78:243). Παρόμοιο σκεύος στη *Μάνικα I*, 99, σχέδ. 26:T23.

Κατάλογος

243. Θραύσμα από το χείλος και το σώμα άβαφου ανοιχτού αγγείου με καμπύλα τοιχώματα μέτριου πάχους. Περί-

γραμμα ημισφαιρικό. Χείλος κυλινδρικής διατομής, ελαφρά έξω νεύον. Εξωτερικά καστανό ερυθρό. Εσωτερικά μελανό. Πηλός γκρίζος με πολλές προσμίξεις. Μέγ. διάστ. 0.09. Γ2Σ4. ΠΕ 1(;

11. Βαθιά ευρύστομα πιθοειδή με χείλος τύπου T

Πρόκειται για βαθιά αγγεία με ογκώδες σφαιρικό σώμα, παχιά τοιχώματα που κλίνουν προς τα μέσα και ευρύ στόμιο που μερικές φορές ξεπερνά τα 30 εκ. Λόγω του μεγάλου μεγέθους τους και της χονδροειδούς σύστασής τους μπορούν να χαρακτηριστούν πιθοειδή. Το τοιχώματα απολήγουν σε παχύ χείλος τύπου T (Σχέδ. 78:392,332,341,390, 79:162,391,397,399,401. Εικ. 84, 85, 87), η εξωτερική απόληξη του οποίου ενισχύεται στις περισσότερες περιπτώσεις και με πλατιά έξεργη ζώνη με σχοινοειδή διακόσμηση (390, 332, 392, 162, 399, 401). Το χείλος τύπου T φέρει καμπύλη άνω απόληξη και οξείες απολήξεις εκατέρωθεν. Πρόκειται συνολικά για 15 χείλη που αντιστοιχούν σε ποσοστό 21% επί του συνόλου (Πίν. 49).

Η διαμόρφωση του χείλους σε T είναι κοινό χαρακτηριστικό της ΠΕ περιόδου, όπως και το χείλος τριγωνικής διατομής. Υπάρχει ήδη από την ΠΕ ΙΙα (ΠΕ 2), αλλά κατά βάση θεωρείται χαρακτηριστικό της ΠΕ ΙΙβ (ΠΕ 3) και της ΠΕ ΙΙΙ (ΠΕ 4). Παρόμοια με αυτά των Καστριών στην Κέα (Caskey 1972, εικ. 4:B55), την Ασίνη (*Μπαρμπούνα*, σχέδ. 5:24,42, 35:II5,7), το Μπερμπάτι, εικ. 112, 113, την Τίγυνθα (Siedentopf 1973, σχέδ. 4:56,71,72,74, 5:36, 7), τη Θήβα, σχέδ. 6:21, τη *Μάνικα* (I, 132: τύποι 12,13), την *Καλογερόβρυση* (67, σχέδ. 39:19 και 40:29), τις Λιθαράξ, σχέδ. 15β, αλλά και τα *Κριτσανά* (Heurtley 1939, εικ. 36).

Κατάλογος

341. Χείλος τριγωνικής διατομής από χονδροειδές πιθάρι. Τεφρός πυρηνας ακάθαρτος, επιφάνεια καστανή εσωτερικά, εξωτερικά επίχρισμα πορτοκαλόχρωμο. Μέγ. διάστ. 0.053. Γ2Σ4.

-Με σχοινοειδή διακόσμηση:

162. Τμήμα χειλούς κυλινδρικής διατομής από άβαφο αγγείο με τοιχώματα που κλίνουν προς τα μέσα. Χρώμα επιφάνειας ερυθρό. Η εξωτερική επιφάνεια του χειλούς φέρει σχοινοειδή διακόσμηση σε ελαφρά έξεργη ζώνη. Διάμ. χ. 0.32. Α2Σ9. ΠΕ 2.

332. Τμήμα πιθοειδούς αγγείου με χείλος σχεδόν ημικυλινδρικής διατομής και τοιχώματα ελαφρά συγκλίνοντα. Πηλός εξωτερικά πορτοκαλόχρους, πυρηνας γκρίζος. Στην εξωτερική πλευρά του χειλούς είδος σχοινοειδούς διακόσμησης. Μέγ. διάστ. 0.041. Γ2Σ4.

390. Τμήμα από βαθύ πιθοειδές μεγάλου μεγέθους με τοιχώματα καμπύλα που βαίνουν προς τα μέσα κοντά στο χείλος. Απόληξη χειλούς οξεία, έξω νεύονσα. Στην εξωτερική πλευρά δύο οριζόντιες και παραλληλες ζώνες με σχοινοειδές εμπιέσεις. Επιφάνεια λεία, καστανόερυθρη. Πυρηνας γκρίζος, ακάθαρτος. Διάμ. χ. 0.36. Γ2Σ4.

391. Τμήμα αγγείου με καμπύλα τοιχώματα. Χείλος τριγωνικής διατομής με ζώνη από λοξές συμμετρικές εμπιέσεις

Κλειστά

1. Αγγεία κλειστά ή ευρύστομα με λαιμό έξω νεύοντα

Πρόκειται για αγγεία με στενό στόμιο, στα οποία ο λαιμός διαφοροποιείται από το σώμα με σαφή γωνιώδη κάμψη. Κλίνει έντονα προς τα έξω και φέρει ενιαίο χείλος (Σχέδ. 78:128, 80:343,344,393). Μόνο στο 343 η απόληξη του χειλούς είναι ελαφρά καμπύλη. Σώζονται 4 δείγματα, δηλαδή ποσοστό μόλις 6%. Στη *Μάνικα* I, 137:τύπος 1 και πίν. 13, στην *Καλογερόβρυση*, πίν. 40.

στο εξωτερικό. Επιφάνεια καστανή με ίχνη βούρτσας. Πυρήνας καστανός, ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.05. Γ2Σ4.

392. Τμήμα από το σώμα βαθείος χονδροειδούς αγγείου (πίθου) με χείλος κυλινδρικής διατομής, ελαφρά έσω νεύον. Επί της απόληξής του εσωτερικά ζώνη σχοινοειδούς διακόσμησης. Επιφάνεια γκρίζα με ίχνη βούρτσας, πυρηνας γκρίζος. Διάμ. χ. 0.22. Γ2Σ4.

397. Τμήμα χειλούς τριγωνικής διατομής και σώμα από βαθύ αγγείο μεγάλου μεγέθους με τοιχώματα που βαίνουν προς τα μέσα κοντά στο χείλος. Εξωτερικά σχοινοειδής διακόσμηση σε οριζόντια ζώνη. Επιφάνεια πορτοκαλέρυθρη, πυρηνας τεφρός. Μέγ. διάστ. 0.061. Γ2Σ4.

399. Τμήμα χειλούς με ελαφρά κλίση προς τα μέσα και απόληξη τριγωνικής διατομής, από βαθύ ανοιχτό αγγείο. Στην εξωτερική πλευρά του χειλούς διακόσμηση σχοινοειδούς τύπου από αβαθείς εμπιέσεις. Επιφάνεια στιλβωμένη, πυρηνας καστανός με πολλές προσμίξεις. Μέγ. διάστ. 0.047. Γ2Σ4.

401. Τμήμα χειλούς τριγωνικής διατομής από ανοιχτό αγγείο με τοιχώματα που κλίνουν προς τα μέσα κοντά στο χείλος. Στην εξωτερική πλευρά δύο οριζόντιες και παραλληλες ζώνες με σχοινοειδές εμπιέσεις. Επιφάνεια λεία, καστανόερυθρη. Πυρηνας γκρίζος, ακάθαρτος. Διάμ. χ. 0.36. Γ2Σ4.

Κατάλογος

128. Τμήμα από λαιμό με χείλος ενιαίο που κλίνει προς τα έξω. Στο σημείο ένωσης με τον ώμο καμπύλη κάμψη. Πηλός καθαρός, ερυθρός. Διάμ. χ. 0.12. A2Σ9.

343. Τμήμα από χαμηλό λαιμό με χείλος ενιαίο που κλίνει προς τα έξω και σώμα κλειστού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Στο σημείο ένωσης λαιμού-σώματος γωνιώδης κάμψη. Πηλός ακάθαρτος, πυρήνας τεφρός. Μέγ. διάστ. 0.05. Γ2Σ4.

2. Αγγεία κλειστά ή ευρύστομα με λαιμό κυρτό όρθιο

Πρόκειται για αγγεία κλειστά με λαιμό όρθιο, ψηλό (Σχέδ. 78:402,653) ή χαμηλό (Σχέδ. 78:400, 80:342), που καταλαμβάνουν μικρό ποσοστό στο σύνολο των χειλιών (6%). Κατά βάση φέρουν ενιαίο χείλος με εξαίρεση το 400 που έχει διαφοροποιημένο έξω νεύον χείλος. Η διάμετρος του χείλους δεν είναι διαγνώσιμη και δεν γίνεται σαφές αν πρόκειται για σκεύη με στενό ή ευρύ στόμιο. Προέρχονται όλα από πηλό χονδροειδή, και μόνο δύο θραύσματα φέρουν προσεγμένη επιφάνεια. Παρόμοια από τη Μπαρμπούνα, σχέδ. 36:XΙa1, την Καλογερόβουση, σχέδ. 41:35,38 και τη Μάνικα I, 137, τύπος 2.

Κατάλογος

342. Χείλος έξω νεύον και λαιμός με καμπύλη κάμψη από άβαφο αγγείο. Επιφάνεια και πυρήνας καστανοί, πηλός ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.025. Γ2Σ4.

400. Τμήμα κάθετου χαμηλού λαιμού με απόληξη χείλους έξω νεύονα από κλειστό αγγείο με λεπτά τοιχώματα. Στο σημείο ένωσης λαιμού - ώμου ομαλή γωνιώδης κάμψη. Επιφάνεια στιλβωμένη, πυρήνας κα-

στανός με προσμίξεις. Διάμ. χ. 0.12. Γ2Σ4.

402. Τμήμα λαιμού κάθετου με χείλος ενιαίο και ώμος από κλειστό αγγείο, που διαχωρίζεται με καμπύλη κάμψη. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη, με καστανό επίχρισμα. Πυρήνας ακάθαρτος, φαιός. Διάμ. χ. 0.15. Γ2Σ4.

653. Τμήμα από λαιμό καμπύλου κλειστού αγγείου. Επιφάνεια άβαφη, αδρή, ερυθρή, εσωτερικά καστανή. Μέγ. διάστ. 0.05. Γ2Σ6. ΠΕ 2.

3. Αγγείο κλειστό/ ευρύστομο με χαμηλό λαιμό έσω νεύοντα

Πρόκειται προφανώς για σκεύες με ογκώδες σφαιρικό σώμα που απολήγει σε χαμηλό λαιμό, έσω νεύοντα, διαφοροποιημένο με ανοιχτή καμπύλη κάμψη. Χείλος ενιαίο με απόληξη αποστρογγυλεμένη (Σχέδ. 78:404). Σώζεται ένα μόνο δείγμα, η διάμετρος του οποίου είναι αδιάγνωστη.

Κατάλογος

404. Θραύσμα από χαμηλό λαιμό - χείλος που κλίνει προς τα μέσα και ενώνεται

με τον ώμο με ανοιχτή καμπύλη κάμψη. Κλειστό αγγείο με ογκώδες σφαιρικό περίγραμμα. Επίχρισμα καστανό, πυρήνας φαιός με προσμίξεις. Μέγ. διάστ. 0.045. Γ2Σ4.

Λαβές - αποφύσεις

Οι λαβές της φάσης IV είναι ταινιωτές θραύσματα κατά μεγάλο μέρος και βρίσκονται στο σώμα. Σώζονται 19 μόλις δείγματα σε σύνολο 374 οστράκων και προέρχονται όλα από αγγεία με αδρή επιφάνεια (Πίν. 48, σχέδ. 80:159). Αποφύσεις δεν βρέθηκαν παρά μία μόνο μαστοειδής άτρητη, κοντά στο χείλος ανοιχτής φιάλης (τύπος A2:326, σχέδ. 80). Παρόμοια στα Θαρρούνια (Καπετάνιος 1993, σχέδ. 239:23) και σε σκύφο στις Λιθαρές, σχέδ. 37a.

Κατάλογος

159. Τμήμα από άβαφο αγγείο με λεπτά τοιχώματα και καμπύλο περίγραμμα.

Λαβή πλατιά κάθετη ταινιωτή επί του σώματος. Χρώμα εξωτερικής επιφάνειας καστανό. Πηλός ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.065. A2Σ4.

Βάσεις

Ελάχιστες βάσεις είναι επίπεδες (323, 420), ενώ στο μεγαλύτερο ποσοστό τους οι βάσεις από το σπήλαιο των Λιμνών είναι χαμηλές δακτυλιόσχημες, με ποικίλη απόληξη της επιφάνειας στήριξης (Σχέδ. 79, εικ. 87:125-127,129). Ανήκουν σε χονδροειδή αγγεία μεγάλου ή μεσαίου μεγέθους, εκτός από ένα μικρό ποσοστό που προέρχεται από αγγεία με λεπτά τοιχώματα (323, 654, 649). Το μεγαλύτερο ποσοστό των χαμηλών δακτυλιόσχημων βάσεων φέρει απόληξη παχιά, έξω νεύοντα, με επιφάνεια στήριξης καμπύλη (126, 242, 325, 322) ή επίπεδη (320, 345). Τέλος, λίγα δείγματα φέρουν οξεία απόληξη (127, 654, 125, 129, 163, 124). Συνολικά πρόκειται για 35 οστράκα, που αντιστοιχούν στο 9% επί του συνόλου της κεραμεικής της φάσης IV. Από αυτά 29 (ή 83%) ανήκουν σε αγγεία με αδρή επιφάνεια και 6 μόνο σε πρωτοβερνικωτά (Πίν. 48). Βλ. Μπαρμπούνα, σχέδ. 37.

Κατάλογος

124. Τμήμα χαμηλής δακτυλιόσχημης βάσης με προέχουσα επιφάνεια στήριξης. Ανήκει σε άβαφο χονδροειδές αγγείο με παχιά τοιχώματα και ερυθρό πηλό. Μέγ. διάστ. 0.17. A2Σ9.

125. Τμήμα από χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση με επιφάνεια στήριξης οξεία. Ανήκει σε άβαφο χονδροειδές αγγείο. Πηλός ερυθρός με προσμίξεις. Διάμ. β. 0.9. A2Σ9.

126. Τμήμα από δακτυλιόσχημη βάση με προέχουσα επιφάνεια στήριξης. Ανήκει

σε άβαφο χονδροειδές αγγείο με παχιά τοιχώματα. Πηλός ερυθρός. Διάμ. β. 0.10. A2Σ9.

127. Τμήμα από δακτυλιόσχημη βάση με προέχουσα επιφάνεια στήριξης και μέρος από το σώμα άβαφου χονδροειδούς αγγείου. Πηλός ερυθρός. Διάμ. β. 0.6. A2Σ9.

129. Τμήμα από δακτυλιόσχημη βάση με προέχουσα επιφάνεια στήριξης και μέρος από το σώμα άβαφου χονδροειδούς αγγείου. Πηλός ερυθρός. Διάμ. β. 0.9. A2Σ9.

163. Τμήμα δακτυλιόσχημης βάσης άβαφου χονδροειδούς αγγείου με επιφάνεια στήριξης οξεία. Εξωτερική επιφάνεια τεφρή. Μέγ. διάστ. 0.065. A2Σ10.

242. Ψηλή δακτυλιόσχημη από άβαφο χονδροειδές αγγείο με παχιά τοιχώματα. Επιφάνεια στήριξης κυλινδρική. Πηλός ερυθρός, επιφάνεια καστανή. Μέγ. διάστ. 0.06. Γ2Σ4.

320. Τμήμα από χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση και σώμα άβαφου χονδροειδούς αγγείου. Επιφάνεια στήριξης επίπεδη. Πυρήνας καστανός ακάθαρτος. Επιφάνεια ανοιχτού χρώματος. Διάμ. β. 0.19. Γ2Σ6.

322. Τμήμα από χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση άβαφου χονδροειδούς αγγείου με επιφάνεια στήριξης έξω νεύουσα. Ανήκει σε πιθοειδές αγγείο. Πυρήνας τεφρός, επιφάνεια ανοιχτή καστανή. Διάμ. β. 0.13. Γ2Σ5.

323. Τμήμα από επίπεδη βάση άβαφου αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Πηλός καθαρός, γκρίζος, επιφάνεια άβαφη πορτοκαλόχρωμη. Διάμ. β. 0.14. Γ2Σ5.

325. Χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση με κυλινδρική επιφάνεια στήριξης από μαύρο αγγείο χονδροειδές. Πηλός ακάθαρτος, επιφάνεια άβαφη καστανή. Διάμ. β. 0.07. Γ2Σ5.

345. Τμήμα από χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση χονδροειδούς αγγείου μεσαίου μεγέθους με επίπεδη επιφάνεια στήριξης που εξέχει. Πυρήνας τεφρός ακάθαρτος. Επιφάνεια εσωτερικά καστανή, εξωτερικά επίχρισμα πορτοκαλόχρωμο. Διάμ. β. 0.10. Γ2Σ4.

420. Τμήμα επίπεδης βάσης και σώματος βαθύ κλειστού αγγείου με τοιχώματα καμπύλα που διευρύνονται προς τα άνω. Πηλός καστανός, λεπτόκοκκος με πολλές προσμείξεις. Διάμ. β. 0.06. Γ2Σ4.

.649. Βάση χαμηλή δακτυλιόσχημη και τμήμα από το σώμα άβαφου αγγείου με τοιχώματα καμπύλα που διευρύνονται προς τα άνω. Επιφάνεια καστανή με ελαφρόν επίχρισμα, εσωτερικά ερυθρή. Διάμ. β. 0.07. Γ2Σ6.

654. Ψηλή δακτυλιόσχημη βάση έξω νεύουσα από αγγείο μικρού μεγέθους. Πηλός καθαρός λεπτόκοκκος, επιφάνεια πορτοκαλόχρωμη. Διάμ. β. 0.07. Γ2Σ6.

λείου. Η διαφορά τους από τις αντίστοιχες σχοινοειδείς της NN είναι εμφανής. Κατά την ΠΕ περίοδο η σχηματοποίηση των μοτίβων έχει φτάσει σε πολύ προχωρημένο στάδιο, τόσο ως προς τη θέση της διακόσμησης, όσο και ως προς την εκτέλεση. Ο τύπος αυτός της διακόσμησης χρονολογείται στην ΠΕ 2. Κατά την ΠΕ 1 υπάρχει σχοινοειδής διακόσμηση που μοιάζει ούμως περισσότερο με τις νεολιθικές μορφές. Σχοινοειδή κοινόματα απαντούν σε ανοιχτά σκεύη της ΠΕ 2 στην Εύτρωη, εικ. 147. Επίσης στην Αίγινα (H.Walter-F.Felten, *Alt Aigina. Die vorgeschichtliche*, 1981, πίν. 81:103VII), την Καλογερόβουση στο σώμα ανοιχτής φιάλης (67, σχέδ. 30:37), τις Λιθαρές, πίν. 31β, γ, θ, τη Θήβα, πίν. 30γ, την Αγορά (15, 39-41, πίν. 2), Τίρυνθα (*Tyrins V*, πίν. 41:1,2), Μεσσηνία (AJA 1969, 168, πίν. 44α), τη Λευκάδα (75, 84-85). Στη Μάνικα η σχοινοειδής διακόσμηση είναι σπάνια (I, 43, εικ. 13).

Ενα μόνο δείγμα με διακόσμηση από έξεργες ζώνες που ανήκε σε κλειστό αγγείο βρέθηκε ανάμεσα στα ΠΕ κεραμεικά ευρήματα (Σχέδ. 80:321). Σώζονται τρεις λεπτές ταινίες, καμπύλης διατομής, δύο από τις οποίες τέμνονται σχεδόν κάθετα. Η διάταξη δεν απέχει πολύ από τα δείγματα της NN. Γενικά η πλαστική διακόσμηση είναι σπάνια αυτήν την περίοδο και απαντά επίσης στη Μάνικα (I, 141 και 183, σχέδ. 28:50). Επίσης δείγματα αναφέρονται από το Τείχος Δυμαίων (Ε. Μαστροκώστας, Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων, *ΠΑΕ* 1965, εικ. 51).

Κατάλογος

321. Τμήμα από άβαφο χονδροειδές αγγείο (πιθοειδές) με επιφάνεια αδρή, κα-

στανέρωθρη. Πηλός τεφρός. Φέρει διακόσμηση από καμπύλες έξεργες ζώνες ημικυλινδρικής διατομής. Μέγ. διάστ. 0.13. Γ2Σ5.

Εικ. 87. Φάσεις IV-V. Πρωτοελλαδική και μεσοελλαδική κεραμεική από το σπήλαιο των Λιμνών.

Διακόσμηση

Το σύνολο των διακοσμημένων οστράκων αντιστοιχεί μόλις στο 3% επί του συνόλου της ΠΕ κεραμεικής ή στο 5% των αβάφων στα οποία ανήκει αποκλειστικά. Πρόκειται για 12 μόλις οστρακα, όπως φαίνεται στους πίν. 49 και 50.

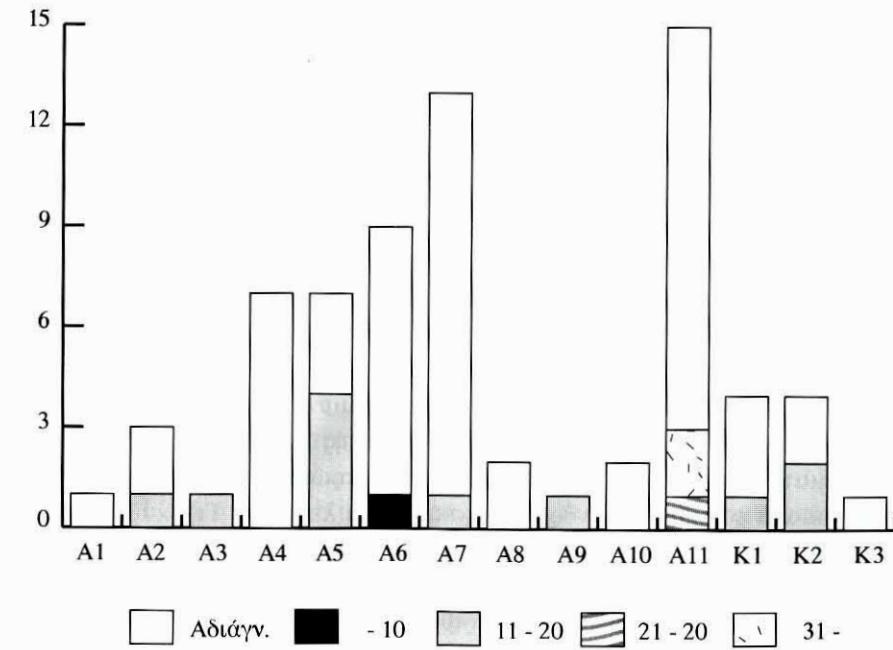
Οι διακοσμητικοί τύποι περιορίζονται σε σχοινοειδείς εμπιέσεις γύρω από το χείλος χονδροειδών αγγείων, και συγκεκριμένα των τύπων Α 8 και 11 (Εικ. 84, 85, 87). Οι εμπιέσεις γίνονται σε πλατιά, ελαφρά έξεργη ζώνη που προστίθεται κατά μήκος του χείλους, αρριβώς στην έξω απόληξή του και το κάνει παχύτερο δίνοντάς του σχήμα τριγωνικό ή Τ. Οι εμπιέσεις είναι μακρόστενες, αβαθείς, λοξές και παράλληλες μεταξύ τους, παρουσιάζουν δηλαδή μια ομοιομορφία που υποδηλώνει τη χρήση εργα-

ΧΕΙΛΟΣ ΕΝΙΑΙΟ	ΧΕΙΛΟΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟ												ΣΥΝΟΛC	
	A	N	O	I	X	T	EΥΘΕΑ	KΑΜΠΥΑΑ	ΤΕΘΑΖΜΕΝΟ	ΤΟΞΩΜΑΤΑ	ΤΕΡΠΙΨΑΜΜΑ			
	9	1	1	5	7	12	A7	A1	A4	A2	A6	A5	16	9
	K3	1	K1	K2	A4	A10	A8	A2	A11	A7	A1	A9	2	5
														17
														28
														2
														70

Πίν. 49. Σχήματα της φάσης IV.

Παρατηρήσεις στο σχηματολόγιο και τη διακόσμηση

Πρόκειται για χρηστική κερδαμεική που εξυπηρετούσε καθημερινές λειτουργικές ανάγκες. Τα ανοιχτά σχήματα καταλαμβάνουν την συντοιπτική πλειοψηφία (88%), όπως είναι φυσικό, και διακρίνονται σε 11 τύπους (Πίν. 49). Από αυτούς ο A1-10 περιλαμβάνουν κατά βάση σκεύη μέσου ή μικρού βάθους, εκτός από λίγα δείγματα των τύπων A5 και 7 που φαίνονται βαθύτερα. Έχουν λεπτά καμπύλα τοιχώματα και απολήγουν σπανιότερα σε ενιαίο χείλος (A5-7) και συχνότερα σε διαφοροποιημένο όρθιο (A9), παχύ (A7,8,11) ή έξω νεύον (A10). Τρεις τύποι φέρουν κάμψη στο σώμα, τεθλασμένη (A1) ή καμπύλη (A2,3) και χείλος έσω νεύον (A1,2) ή όρθιο (A3). Τέλος, ο τύπος A4 φέρει ευθέα τοιχώματα με χείλος ενιαίο. Αξιοσημείωτα είναι τα σκεύη με παχύ χείλος τύπου T (T-rim). Πρόκειται για διαγνωστικό χαρακτηριστικό της πρωτελαδικής κερδαμεικής, πολύ δημοφιλές κυρίως σε μεγάλου μεγέθους σχήματα, όπως τα ογκώδη σφαιρικά πιθάρια τύπου A11, ο χονδροειδής χαρακτήρας των οποίων επιτείνεται με τη σχοινοειδή διακόσμηση γύρω από το χείλος (Πίν. 49). Τα κλειστά σκεύη είναι πολύ λιγότερα (12%) και διακρίνονται λόγω της ύπαρξης λαιμού. Στους τύπους K1-2 ο λαιμός είναι ψηλός, όρθιος ή έξω νεύων με ενιαίο χείλος, ενώ στον τύπο K1 υποτυπώδης και έσω νεύων. Συμπερασματικά, υπολογίζεται ότι στην τομή Γ χρησιμοποιήθηκαν τουλάχιστον 43 ανοιχτά αγγεία, 10 πιθοειδή τύπου A11 και 6 κλειστά με λαιμό, ενώ στην τομή Α αποδίδονται 5 ευρύστομα πιθοειδή, 1 κλειστό με λαιμό και 15 ανοιχτά σκεύη το λιγότερο.

Πίν. 50. Φάση IV. Διάμετρος χείλους ανά τύπο.

Η αποσπασματική διατήρηση των θραυσμάτων εμποδίζει τη διάγνωση της διαμέτρου του χείλους, με αποτέλεσμα ένα πολύ μεγάλο ποσοστό (55 στα 70 όστρακα ή 80%) να παραμένει αταύτιστο. Από τα διαγνώσιμα, τα περισσότερα κυμαίνονται μεταξύ 10-20 εκ. Μόνο 1 έχει διάμετρο μικρότερο των 10 εκ. (Α6), ενώ τα 20 εκ. ξεπερνούν τα αγγεία των τύπων Α9 και 11. Ο τελευταίος τύπος μάλιστα περιλαμβάνει και δείγματα με διάμετρο μεγαλύτερη και των 30 εκ. (Πίν. 50).

Κάποια σχήματα συνδέονται με συγκεκριμένη ποιότητα επιφάνειας και διακοσμητικά επιθήματα. Έτσι, τα 21 πρωτοβερνικωτά χείλη κατανέμονται στα ανοιχτά με τεθλασμένο περίγραμμα ή καμπύλο σώμα (Α1-3,5). Στιλβωτή επιφάνεια απαντά και σε κλειστά, ενώ τα πιθοειδή του τύπου Α11 και οι μεγαλύτερου μεγέθους φιάλες Α7,8 έχουν αδρή επιφάνεια. Τέλος, η διακόσμηση δεν παρουσιάζει ποικιλία και περιορίζεται σε σχοινοειδείς ζώνες με συμμετρικές εμπιέσεις γύρω από το χείλος χονδρών αγγείων. Η απουσία αποφύσεων και η ανεύρεση ενός μόνο δείγματος με πλαστικές ταινίες, αν και δεν αποτελούν ικανό δείγμα, είναι ωστόσο ενδεικτικά της σπανιότητας επιθημάτων στην κεραμεική της ΠΕ περιόδου γενικότερα.

ΦΑΣΗ V. Η ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Στρώματα της Μέσης Χαλκοκρατίας απαντούν στις τομές Α και Γ, αλλά δεν διαχωρίζονται από τα πρωτότερα και τα υστερότερα επίπεδα χρήσης του σπηλαίου. Από την τομή Α προέρχεται το 31.2% της μεσοελλαδικής κεραμεικής (Πίν. 10), ένα μέρος του οποίου συλλέχτηκε από στρώμα κατά βάση αργιλώδες (στρώσεις 8 και 9) που περιείχε και δείγματα της Υστεροελλαδικής I. Ακολουθεί μεσοελλαδική κεραμεική αναμεμειγμένη με πρωτοελλαδική στη στρώση 10 (Πίν. 2). Και στα δύο στρώματα η μεσοελλαδική κεραμεική υπερισχύει. Συνολικά κεραμεική της Μέσης Χαλκοκρατίας απαντά σε βάθος μεταξύ 1.02 και 1.60 μ., επίχωση που αντιστοιχεί περίπου σε ποσοστό 9% επί του συνόλου των επιχώσεων της τομής Α (Πίν. 4, 5). Τα στρώματα περιλαμβάνουν στάχτες και ίχνη καύσεων, χυδίως διεσπαρμένα κάρβουνα. Στην τομή Γ η μεσοελλαδική κεραμεική είναι περισσότερη (5.5% επί του συνόλου της κεραμεικής της τομής), αλλά και πάλι δεν απαντά σε καθαρό στρώμα (Πίν. 8, 10). Αρχικά εμφανίζεται αναμεμειγμένη με δείγματα της Υστεροελλαδικής I (στρώσεις 4-5) και στη συνέχεια με δείγματα της πρωτοελλαδικής περιόδου (στρώση 6), σε επιχώσεις που περιέχουν υπολείμματα εστιών και ανθρώπινα σκελετικά λείψανα. Γενικά η ποσότητα της κεραμεικής αυτής της φάσης είναι μεγαλύτερη στη νότια πλευρά της τομής (Γ1), απ' ότι στην περιοχή Γ2 (Πίν. 4, 5).

Συνολικά η μεσοελλαδική κεραμεική αριθμεί 455 όστρακα, δηλαδή το 5.6% επί του συνόλου των κεραμεικών ευρημάτων του σπηλαίου, από τα οποία 142 προέρχονται από τη τομή Α και 313 από την τομή Γ (Πίν. 10). Κανένα ίχνος μεσοελλαδικής πα-

ρουσίας δεν υπάρχει στις εξωτερικές τομές, ενώ από την ευρύτερη περιοχή μόνο στο Κάστρο βρέθηκε κεραμεική αυτής της περιόδου. Ανάλογα με την ποιότητα της επιφάνειας και του πηλού διακρίνονται τέσσερις ομάδες αγγείων. Τα χονδροειδή με επιφάνεια αδρή και άβαφη και πηλό χονδρόκοκκο. Τα άβαφα τροχήλατα από καθαρό πηλό, τα μινύεια και τα γραπτά με αμαυρή διακόσμηση (Πίν. 51). Διαγνώσιμο είναι μόνο ένα μικρό μέρος του κεραμεικού υλικού (50 όστρακα ή 10%), ενώ η πλειοψηφία του είναι αδιαγνωστή ως προς το σχήμα (405 όστρακα).

	ΧΕΙΛΗ/ ΛΑΙΜΟΙ	ΧΕΙΛΗ/ΛΑΙΜΟΙ ΜΕ ΛΑΒΗ/ΑΠΟΦ.	ΛΑΒΕΣ/ ΑΠΟΦ.	ΒΑΣΕΙΣ	ΛΟΙΠΑ	ΣΥΝΟΛΟ	%
ΑΒΑΦΑ	ΧΩΡΙΣ ΔΙΑΚ.	25	3	7	4	322	361
	ΕΓΧΑΡ. Δ.	1		1		6	8
	ΧΟΝΔΡ. ΔΥΛΑΚ. Δ.			2	1		3
	ΠΛΑΣ. Δ.			1			1
	ΕΜΠ. Δ.			1			1
ΣΥΝΟΛΟ		26	3	12	5	328	374
ΑΒΑΦΑ ΜΕ ΚΑΘΑΡΟ ΠΗΛΟ		2				67	69
MINYEΙΑ						5	5
ΑΜΑΥΡΟΧΡΩΜΑ		1		1		5	7
ΣΥΝΟΛΟ		29	3	13	5	405	455
100							

Πίν. 51. Ποσοστιαία κατανομή της μεσοελλαδικής κεραμεικής από το σπήλαιο των Λιμνών.

ΑΒΑΦΑ ΧΟΝΔΡΟΕΙΔΗ

Στην ομάδα αυτή ανήκει η πλειοψηφία της μεσοελλαδικής κεραμεικής του σπηλαίου, δηλαδή 374 από τα 455 όστρακα ή ποσοστό 82.2% (Πίν. 51). Δεν φέρουν ίχνη τροχού και είναι εύθυπτα λόγω κακής οπτησης. Η εξωτερική επιφάνεια είναι σκούρα, φαινή, γκρίζα, καστανότεφρη ή μαύρη, ενώ η εσωτερική είναι πολύ συχνά καμμένη. Από αυτά 322 είναι αδιαγνωστα ως προς το σχήμα του αγγείου από το οποίο προέρχονται, ενώ μόλις 39 ανήκουν σε χείλη, βάσεις ή λαβές. Επίσης μόλις 13 θραύσματα ή ποσοστό σχεδόν 3% φέρουν διακόσμηση. Παρόμοια είναι η άβαφη κεραμεική όλων των ΜΕ θέσεων, τόσο της Στερεάς Ελλάδας (Εύτρηση, 175· σπήλαιο Σαρακηνού Κωπαΐδας: Α. Σάμψων, ανασκαφή 1994 και 1996· Θήβα, 77· Καλογερόβρυση, 88), όσο και της Πελοποννήσου. Η κεραμεική του τύπου αυτού απαντά σε όλη τη διάρκεια της Μεσοελλαδικής, αλλά επειδή περιέχει εγχάρακτα “αδριατικού τύπου”, πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά στην ύστερη φάση της.

Σχήματα

Ανοιχτά

1. Βαθιά κύπελλα

Φέρουν καμπύλο, ημισφαιρικό σώμα και χείλος έξω νεύον, ψηλό που διαχωρίζεται από το σώμα με ομαλή καμπύλη κάμψη. Το 144 (Σχέδ. 81) φέρει και λαβή κάθετη ταινιωτή, σύμφυτη στο χείλος, από το οποίο είναι ελάχιστα υπερυψωμένη. Πιθανόν πρόκειται για μόνωτο σκεύος, όπως είναι συνηθέστερο για την εποχή (Dietz 1991, 162). Δεν αποκλείεται όμως η ύπαρξη και δεύτερης λαβής. Το 328 (Σχέδ. 81) φέρει τοξωτή ψευδολαβή σχεδόν ημικυλινδρικής διατομής στο πάνω μέρος του σώματος και αυλακωτή διακόσμηση στο χείλος. Σε κανένα από τα δύο δεν σώζεται η βάση, που είναι κατά πάσα πιθανότητα επίπεδη. Παρόμοιοι τύποι απαντούν στην Εύβοια (*Καλογερόβρυση*, σχέδ. 61:53, 63:79).

Κατάλογος

-Με λαβή:

144. Τμήμα από ανοιχτό κύπελλο με έξω νεύον χείλος και σύμφυτη πλατιά κάθετη ταινιόσχημη λαβή. Σώμα με καμπύλο περίγραμμα και λεπτά τοιχώματα. Πηλός καθαρός καστανός-μαύρος. Διάμ. χ. 0.13. A2Σ5.

-Με λαβή/ απόφυση και αυλακωτή διακ.:

328. Μεγάλο θραύσμα από βαθύ ανοιχτό άβαφο πιθοειδές αγγείο με καμπύλο περίγραμμα και χείλος έξω νεύον με οξεία απόληξη. Πηλός ακάθαρτος με προσμίξεις. Επιφάνεια καστανή ερυθρή, πυρόνας τεφρός. Επί του χείλους πλατιές λοξές αυλακώσεις. Στο σώμα ελαφρά έξεργη ψευδολαβή. Διάμ. χ. 0.26. Γ2Σ5.

2. Ρηχά κύπελλα

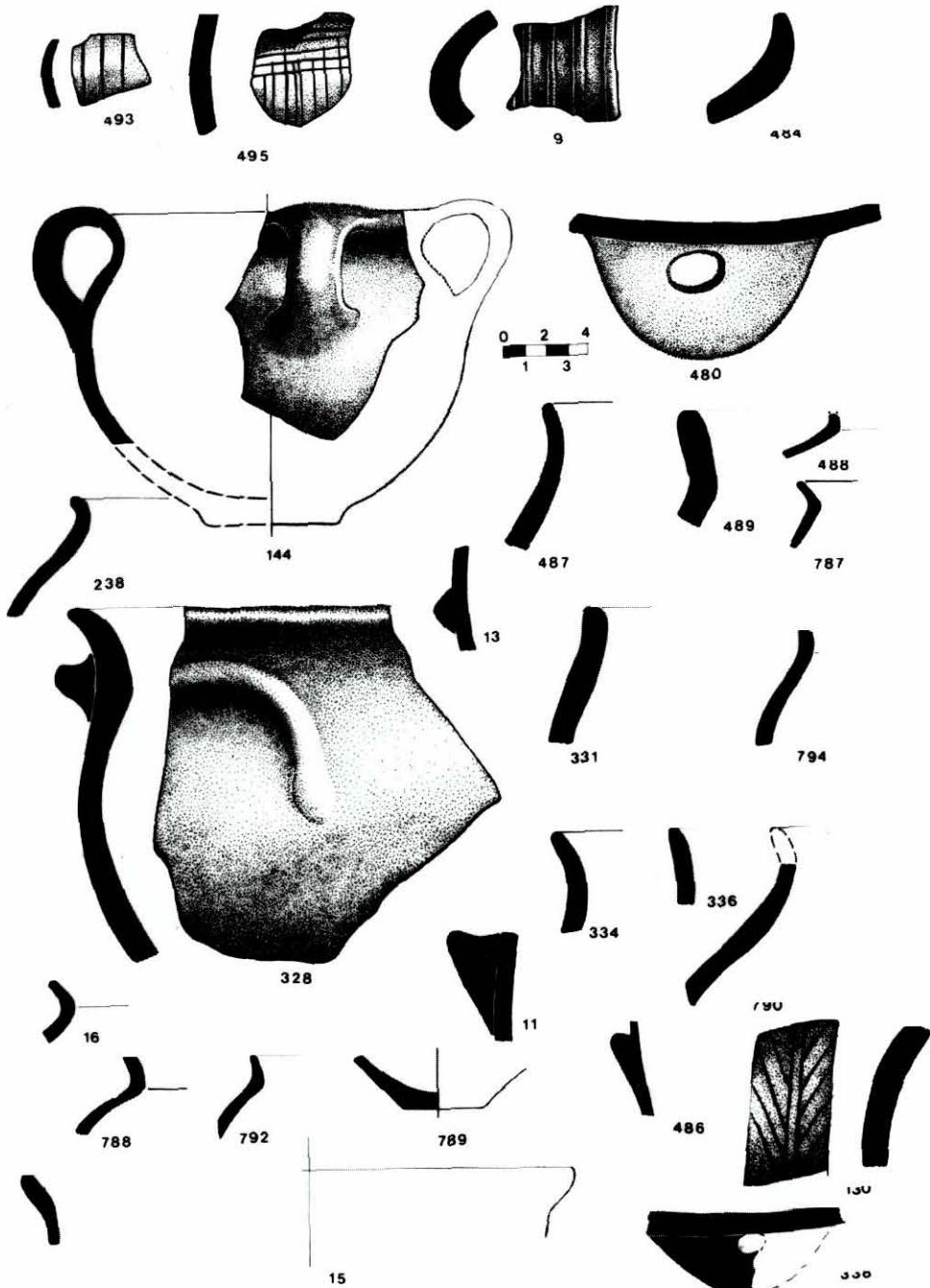
Πρόκειται για σκεύη με ρηχό ημισφαιρικό σώμα και χείλος χαμηλό που γυρίζει προς τα έξω. Το 791 (Σχέδ. 82) έχει λεπτά τοιχώματα, ενώ το 337 (Σχέδ. 82) μέσου πάχους και φέρει εγχάρακτη διακόσμηση στην εξωτερική πλευρά. Μια οριζόντια εγχάραξη υπογραμμίζει το διαχωρισμό χείλους-σώματος. Στην *Καλογερόβρυση*, σχέδ. 57:τύπος 6.

Κατάλογος

791. Τμήμα από το χείλος και το σώμα ανοιχτού κυπέλλου με καμπύλο περίγραμμα. Σώμα σφαιρικό, ρηχό, τοιχώματα λεπτά, χείλος διαφοροποιημένο με επίπεδη άνω απόληξη. Επιφάνεια καστανή, πηλός ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.045. Τομή Γ.

-Με εγχάρακτη διακ.:

337. Τμήμα από το σώμα ανοιχτού αγγείου μεσαίου μεγέθους με ημισφαιρικό περίγραμμα κυλινδρικής διατομής που διαχωρίζεται από το υπόλοιπο σώμα με καμπύλη κάμψη. Φέρει διακόσμηση από λεπτές αβαθείς εγχαράξεις, σχεδόν κάθετες. Επιφάνεια στιλβωμένη με καστανόνυθρο επίχρισμα. Διάμ. χ. 0.26. Γ2Σ4.

Σχέδ. 81. Φάσεις V-VII. Κεραμεική της Μέσης και Ύστερης Χαλκοκρατίας από το σπήλαιο των Λιμνών.

3. Βαθιά ανοιχτά με ίσια όρθια τοιχώματα

Τα σκεύη αυτά (Σχέδ. 82:439,441) έχουν ίσια, όρθια τοιχώματα και χείλος που διαχωρίζεται από το σώμα. Το 439 φέρει πλατύ χείλος με επίπεδη άνω απόληξη και πεπλατυσμένη διατομή, που προέχει έντονα προς τα έξω. Παρόμοιο είναι το χείλος 9 (σχέδ. 59) από την *Καλογερόβρυση*. Το 441 έχει μικρό χείλος που διαχωρίζεται από το σώμα με εγκοπή και η έσω απόληξη του είναι λοξή. Οι εγκοπές αυτές στο σημείο ένωσης χείλους και σώματος είναι συνήθεις κατά τη ΜΕ. Σε άλλη περίπτωση το αγγείο φέρει σχεδόν όρθια τοιχώματα με ενιαίο χείλος (Σχέδ. 81:336).

Κατάλογος

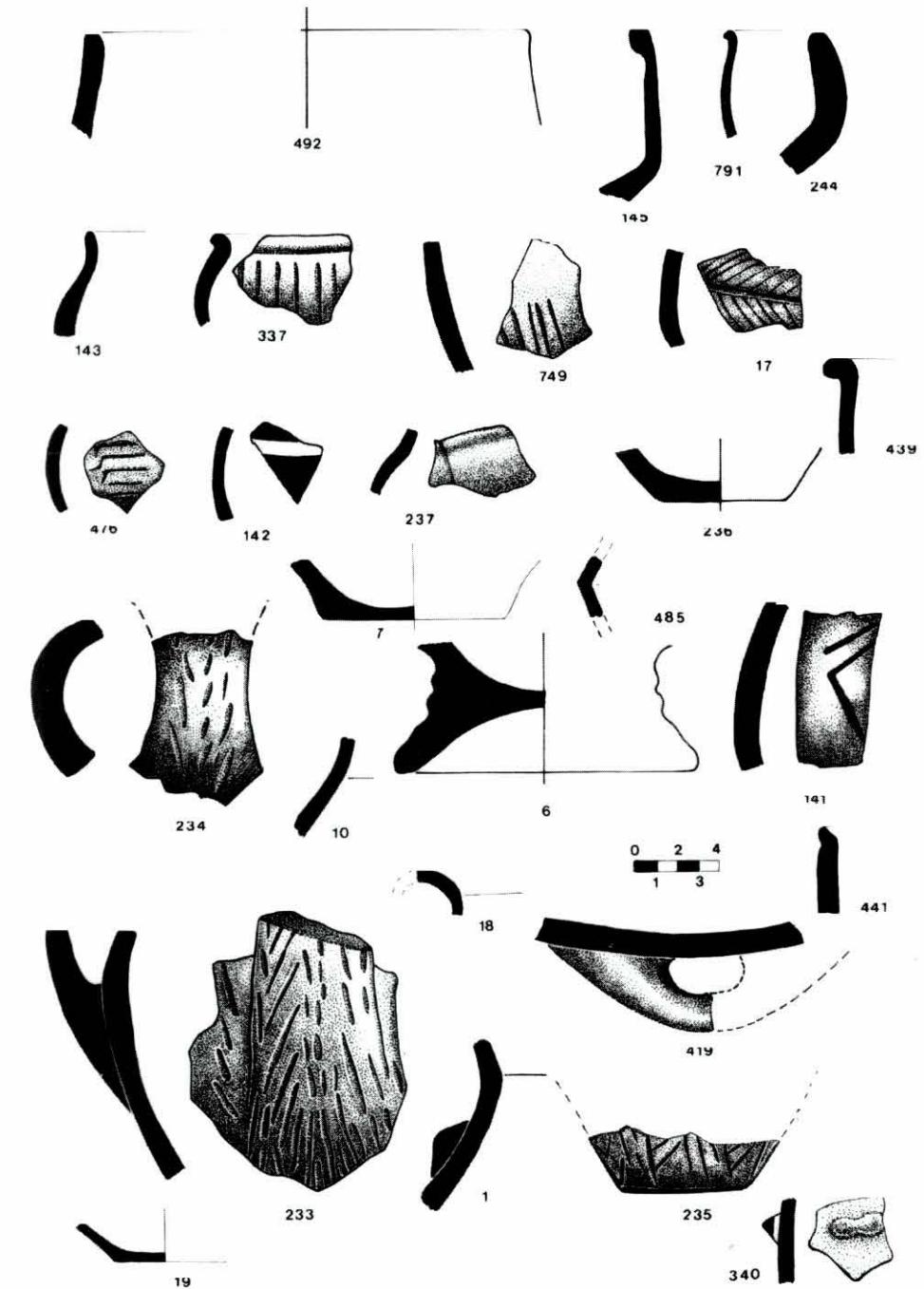
336. Τμήμα χείλους με οξεία απόληξη και ελαφρά κλίση προς τα έξω από μονόχρωμο αγγείο. Επιφάνεια καστανή, ελαφρά στιλβωμένη, πυρόνας ίδιου χρώματος, ακάθαυτος. Μέγ. διάστ. 0.038. Γ1Σ5.
439. Τμήμα από κάθετο χείλος με απόληξη σχεδόν κυλινδρική που εξέχει έντο-

να. Φέρει ελαφρύ ερυθρό επίχρισμα με στίλβωση. Πηλός ακάθαυτος. Μέγ. διάστ. 0.038. Γ1Σ5.

441. Χείλος από άβαφο αγγείο με απόληξη σχεδόν κυλινδρική που διαχωρίζεται με εσοχή. Τοιχώματα μέσου πάχους, επιφάνεια αδρή, ερυθρή, πηλός με προσμίξεις. Μέγ. διάστ. 0.034. Γ1Σ5.

Εικ. 88. Φάση V. Κεραμεική της μεσοελλαδικής περιόδου από το σπήλαιο των Λιμνών.

Σχέδ. 82. Φάση V. Κεραμεική της Μέσης Χαλκοχρατίας από το σπήλαιο των Λιμνών.

4. Βαθύ ανοιχτό με συγκλίνοντα τοιχώματα

Πρόκειται για βαθύ σκεύος με μεγάλη διάμετρο χείλους και ικανό βάθος (Σχέδ. 82:492). Τα τοιχώματα, πιθανόν ογκώδη με καμπύλο περίγραμμα, συγκλίνουν κοντά στο χείλος, που είναι ενιαίο με αποστρογγυλεμένη απόληξη.

Κατάλογος

492. Τμήμα από το χείλος ανοιχτού ή ευρύστομου αγγείου με τοιχώματα ελαφρά

έσω νεύοντα κοντά στο στόμιο. Χείλος ενιαίο με απόληξη καμπύλη. Επιφάνεια άβαφη, καστανή, λειασμένη. Πηλός ακάθαρτος, πυρήνας τεφρός. Διάμ. χ. 0.19. Γ7.

5. Κανθαροειδές κύπελλο

Σώζεται ένα μόνο δείγμα από χονδροειδές αγγείο με λεπτά τοιχώματα που φέρει σύμφυτη στο χείλος ταινιωτή τοξωτή λαβή (Σχέδ. 82:18, εικ. 92). Πρόκειται φυσικά για σκεύος μικρού μεγέθους. Το σχήμα είναι πολύ διαδεδομένο στη ΜΕ, ιδιαίτερα στα μινύεια (Dietz 1991, 150).

Κατάλογος

18. Τμήμα ανοιχτού αγγείου μικρού μεγέθους με λεπτά τοιχώματα. Σώζεται το

χείλος που φέρει σύμφυτη κάθετη ταινιωτή λαβή. Πηλός ακάθαρτος. Χρώμα επιφάνειας υποκίτρινο. Μέγ. διάστ. 0.03. Α2Σ8.

Κλειστά

1. Κλειστό με λαιμό όρθιο ή έξω νεύοντα

Πρόκειται για κοινό σχήμα με λαιμό μέσου ύψους που διαχωρίζεται από το σώμα με αμβλεία κάμψη (Σχέδ. 81:489, 82:244, εικ. 88). Λόγω της αποσπασματικής διατήρησης του αγγείου δεν είναι σαφές το άνοιγμα του χείλους. Σε μία περίπτωση ο όρθιος λαιμός απολήγει σε ψηλό χείλος έξω νεύοντα (Σχέδ. 81:15). Ήδια περίπτωση είναι πιθανώς και το 334 (Σχέδ. 81). Ομοιότητες παρουσιάζουν και οι τύποι 3 και 6, σχέδ. 58, από την *Καλογερόβρυση*, όπου βλ. επίσης και σχέδ. 55:25,29,33.

Κατάλογος

15. Τμήμα χείλους από άβαφο αγγείο ανοιχτού σχήματος με έντονη κάμψη προς τα έξω. Χρώμα επιφάνειας καστανό. Πηλός ακάθαρτος. Διάμ. χ. 0.22. Α1Σ8.

244. Τμήμα από ψηλό λαιμό με ενιαίο χείλος. Ανήκει σε κλειστό άβαφο αγγείο μεσαίου ή μεγάλου μεγέθους από χονδροειδή πηλό και φαιή επιφάνεια. Κλίνει ελαφρά προς τα έξω και σχηματίζει γωνιώδη κάμψη με τον ώμο. Μέγ. διάστ. 0.055. Γ1Σ3.

334. Τμήμα κλειστού αγγείου με λαιμό και χείλος ενιαίο που διαχωρίζονται από το σώμα με καμπύλη κάμψη. Πυρήνας τεφρός. Μέγ. διάστ. 0.045. Γ2Σ4.

489. Τμήμα από χαμηλό ταινιωτό λαι-

μό, ελαφρά έξω νεύοντα, από κλειστό αγγείο. Διαχωρίζεται από το σώμα με ανοιχτή γωνιώδη κάμψη. Πηλός ακάθαρτος, χονδροειδής, επιφάνεια γκρίζα, πυρηνάς φαιός. Μέγ. διάστ. 0.04. Γ1Σ3.

2. Με λαιμό χαμηλό που διαχωρίζεται από το σώμα με καμπύλη κάμψη

Έχει τοιχώματα μέσου πάχους που συγκλίνουν κοντά στο στόμιο σε χαμηλό λαιμό (Σχέδ. 81:484), ομαλά διαχωρίζομενο από το σώμα. Ο λαιμός είναι όρθιος με απόληξη αποστρογγυλεμένη. Το θραύσμα είναι πολύ μικρό και το άνοιγμα του χείλους αβέβαιο.

Κατάλογος

484. Τμήμα από λαιμό καμπύλο έσω νεύοντα με χείλος ενιαίο, από κλειστό αγ-

γείο. Πηλός χονδροειδής με πολλές προσμίξεις. Επιφάνειες αδρές, καστανές. Μέγ. διάστ. 0.055. Γ2Σ3.

3. Με συγκλίνοντα τοιχώματα και διαφοροποιημένο χείλος

Πρόκειται επίσης για κοινούς τύπους κλειστών αγγείων της Μεσοελλαδικής με τοιχώματα που κλίνουν προς τα μέσα κοντά στο χείλος, το οποίο συνήθως είναι ψηλό

Eik. 89. Φάση V. Κεραμεική της μεσοελλαδικής περιόδου από το σπήλαιο των Λιμνών.

και διαφοροποιείται με ομαλή καμπύλη ή γωνιώδη κάμψη (Σχέδ. 81:238,487,794,790, 82:1,10,143). Στο 794 η καμπυλότητα του σώματος είναι πιο έντονη, από τα άλλα δείγματα. Τα 790, 1 και 10 είναι μέσου μεγέθους με ωοειδές σώμα και χαμηλό λαιμό/χείλος που διαχωρίζεται με αμβλεία κάμψη. Το 238 απολήγει σε ακόμα χαμηλότερο χείλος. Το 1 φέρει επί του ώμου μαστοειδή απόφυση. Σε μία περίπτωση (331) το περίγραμμα είναι λιγότερο καμπύλο, τα τοιχώματα ελαφρά έσω νεύοντα και το χείλος διαχωρίζεται με ελάχιστη αμβλεία κάμψη. Δυστυχώς, λόγω της αποσπασματικής διατήρησης των αγγείων αυτών δεν είναι σαφές το άνοιγμα του στομίου τους.

Κατάλογος

10. Τμήμα από τον ώμο κλειστού χονδροειδούς αγγείου με επιφάνεια άβαφη. Χρώμα καστανό, πυρήνας τεφρός. Μέγ. διάστ. 0.55. A2Σ8.

238. Τμήμα από το χείλος και το σώμα κλειστού αγγείου με λεπτά καμπύλα τοιχώματα, που συγκλίνουν έντονα ποντά στο στόμιο. Χείλος λεπτό, έξω νεύον, που διαχωρίζεται από το σώμα με καμπύλη κάμψη. Απόληξη καμπύλη. Επιφάνεια καστανόφαιη, πηλός ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.08. Γ1Σ3.

331. Τμήμα από άβαφο αγγείο με παχιά τοιχώματα πού κλίνουν προς τα μέσα σχηματίζοντας καμπύλη κάμψη. Λαιμός κάθετος με χείλος ενιαίο. Επιφάνεια καστανή, εσωτερικά ερυθρωπή, πυρήνας τεφρός, ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.05. Γ2Σ4.

487. Τμήμα από ψηλό καμπύλο λαιμό κλειστού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Το χείλος διαχωρίζεται με ανοιχτή γωνιώδη κάμψη και κλίνει προς τα έξω. Πηλός ακάθαρτος, με επιφάνεια σκούρου χρώματος. Μέγ. διάστ. 0.07. Γ1Σ3.

790. Τμήμα από τον ώμο κλειστού αγγείου με λεπτά τοιχώματα, συγκλίνοντα πο-

ντά στο χείλος, το οποίο διαχωρίζεται με ανοιχτή καμπύλη κάμψη, κλίνει προς τα έξω, αλλά σώζεται μόνο η γένεσή του. Εξωτ. επιφάνεια λεία, καστανή, πηλός ακάθαρτος, τεφρός. Μέγ. διάστ. 0.07. Γ1Σ3.

794. Τμήμα από τον ώμο κλειστού αγγείου με λαιμό ή χείλος που διαχωρίζεται με κάμψη. Στον ώμο το περίγραμμα του αγγείου σχηματίζει πολύ ανοιχτή γωνιώδη κάμψη. Πηλός ακάθαρτος, επιφάνεια καστανή, πυρήνας γκρίζος. Μέγ. διάστ. 0.035. Γ2Σ4.

-Με εγχάρακτη διακόσμηση:

143. Τμήμα λαιμού με χείλος ενιαίο και μέρος από σώμα κλειστού άβαφου χονδροειδούς αγγείου. Στο σημείο ένωσης με τον ώμο καμπύλη κάμψη. Στην εξωτερική επιφάνεια (μαύρου χρώματος) διαφαίνονται αμυδρές ασύμμετρες εγχαράξεις. Εσωτερική επιφάνεια ερυθρή. Διάμ. χ. 0.13. A2Σ5.

-Με απόφυση:

1. Τμήμα από το λαιμό κλειστού αγγείου με άβαφη επιφάνεια και πηλό ακάθαρτο, χονδροειδή. Χρώμα καστανό. Στην κάμψη του λαιμού προς τον ώμο υπάρχει μικρή μαστοειδής απόφυση. Μέγ. διάστ. 0.075. A2Σ6.

4. Μικρού μεγέθους με λαιμό

Πρόκειται για αγγεία μικρού μεγέθους με λεπτά τοιχώματα. Φέρουν λαιμό που διαχωρίζεται με γωνιώδη κάμψη από το σώμα (Σχέδ. 81:16,787,788, 82:237. Εικ. 88), το περίγραμμα του οποίου είναι περισσότερο ή λιγότερο καμπύλο.

Κατάλογος

16. Τμήμα από το λαιμό άβαφου αγγείου. Επιφάνεια καστανή. Μέγ. διάστ. 0.032. A1Σ8.

787. Τμήμα από το χείλος και τον ώμο μικρού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Πρόκειται για σχήμα κλειστό ή ευρύστομο. Ο λαιμός χαμηλός, έξω νεύων, με χείλος εναίο με απόληξη καμπύλη. Διαχωρίζεται από το σώμα με καλοσχηματισμένη γωνιώδη κάμψη. Πηλός ακάθαρτος, επιφάνεια φαΐη, πυρήνας γκρίζος. Μέγ. διάστ. 0.035. Γ1Σ3.

788. Τμήμα από τον ώμο και μικρό τμήμα από τη γωνίωση του λαιμού κλειστού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Επιφάνεια υπόλευκη, καστανή, πηλός ακάθαρτος, τεφρός. Μέγ. διάστ. 0.04. Γ1Σ3.

-Με εγχάρακτη διακόσμηση:

237. Τμήμα από το λαιμό και τον ώμο μονόχρωμου αγγείου. Επιφάνεια στιλβωμένη καστανή. Πηλός ακάθαρτος, καλά ψημένος. Η μετάβαση από το λαιμό στον ώμο γίνεται κλιμακωτά χωρίς γωνιώδη κάμψη. Φέρει λοξή εγχάραξη στη μια άκρη. Μέγ. διάστ. 0.038. Γ1Σ3.

Εικ. 90. Φάση V. Θραύσμα από μεγάλο χονδροειδές αγγείο της μεσοελλαδικής περιόδου από το σπήλαιο των Λιμνών.

Λαβές - αποφύσεις

Οι περισσότερες λαβές της φάσης V είναι ταινιωτές κάθετες και ανήκουν σε χονδροειδή αγγεία. Οι 9, 144 και 234 παρουσιάζουν έντονη καμπυλότητα, ενώ οι 130 και 233 (Σχέδ. 81, 82. Εικ. 89, 93) είναι πιο ίσιες. Επίσης υπάρχουν αρκετές οριζόντιες

λαβές ελειψοειδούς διατομής από πιθάρια (Σχέδ. 82:419, εικ. 88). Σύμφυτες σε χείλος είναι μόνο οι 144 και 18 (Εικ. 92, 93).

Οι αποφύσεις παρουσιάζουν μεγαλύτερη ποικιλία. Από πιθοειδή αγγεία προέρχονται οι μεγάλες οριζόντιες αποφύσεις με στρογγυλό κάθετο τρόπο, που μοιάζουν με τις οριζόντιες λαβές. Έχουν μεγάλο πάχος και πεπλατυσμένη διατομή (Σχέδ. 81:338,480. Εικ. 88). Μία μικρή απόφυση του ιδίου τύπου υπάρχει σε αγγείο με λεπτά τοιχώματα (Σχέδ. 82:340). Σε βαθύ κύπελλο με ημισφαιρικό σώμα υπάρχει μεγάλη τοξωτή ψευδολαβή, έντονα έξεργη στο μέσον που “σβήνει” ομαλά στις άκρες της στην επιφάνεια του αγγείου (Εικ. 91:338). Παρόμοια υπάρχει και σε ΜΕ αγγείο από καθαρό πηλό στην *Καλογερόβρυση* (95, σχέδ. 55:30). Σε αρκετά θραύσματα υπάρχουν αποφύσεις μαστοειδείς (Σχέδ. 81:13, 82:1) ή ωτία (Σχέδ. 81:11), που μοιάζουν πολύ με τα αντίστοιχα νεολιθικά. Τέλος, ένας σπάνιος τύπος απόφυσης χωρίς τρόπο, είναι αυτή του αγγείου 150 (Σχέδ. 83, εικ. 90) με μορφή πηνίου, πλατιά και μεγάλου πάχους, που θα είχε πρακτική λειτουργική αξία κατά τη μεταφορά του πιθαριού.

Κατάλογος

11. Τριγωνική απόφυση από άβαφο χονδροειδές αγγείο. Επιφάνεια καστανού χρώματος. Μέγ. διάστ. 0.53. A2Σ8.

13. Μαστοειδής απόφυση από άβαφο αγγείο με χρώμα επιφάνειας καστανό. Μέγ. διάστ. 0.39. A2Σ8.

338. Οριζόντια απόφυση τριγωνικού τύπου με κάθετο στρογγυλό τρόπο. Ανήκει σε άβαφο αγγείο μεγάλου μεγέθους. Πηλός ακάθαρτος, επιφάνεια άβαφη, καστανέρυθρη. Μέγ. διάστ. 0.08. Γ2Σ4.

340. Τμήμα από το σώμα μικρού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Φέρει διπλή μαστοειδή απόφυση τριγωνικής διατομής που σώζεται αποσπασματικά. Επίχρισμα ευθρό, τεφρός πυρόγνατος. Μέγ. διάστ. 0.033. Γ2Σ4.

419. Τμήμα οριζόντιας λαβής κυλινδρικής διατομής με στρογγυλό κάθετο τρόπο, από άβαφο πιθοειδές αγγείο μεγάλου μεγέθους. Πηλός καστανέρυθρος, πυρόγνατος λεπτόκοκκος με προσμίξεις. Μέγ. διάστ. 0.081. Γ2Σ4.

480. Οριζόντια λαβή πεπλατυσμένη, ικανού πλάτους, με στρογγυλό τρόπο. Πηλός ακάθαρτος, χονδρόκοκκος, με προσμίξεις. Μέγ. διάστ. 0.013. Γ2Σ4.

486. Απόφυση οριζόντια (ωτίο) με κλίση προς τα άνω, από αγγείο χονδροειδές με παχιά τοιχώματα. Επιφάνεια ανοιχτόχρωμη, πηλός ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.06. Γ2Σ3.

-Με εγχάρακτη διακόσμηση:

130. Τμήμα από ταινιόσχημη λαβή με εγχάρακτη διακόσμηση από ιχθυάκανθα. Πηλός ευθρός με προσμίξεις. Μέγ. διάστ. 0.071. A2Σ9.

-Με αυλακωτή διακόσμηση:

233. Τμήμα από πλατιά ταινιωτή λαβή άβαφου αγγείου με χονδροειδή πηλό. Επιφάνεια και πυρόγνατης καστανοί. Φέρει διακόσμηση από πυκνές βαθιές και στενές αυλακώσεις άνισου μήκους σε κάθετη διάταξη στη ράχη της λαβής και λοξή εκατέρωθεν. Πλάτος λαβής 0.063. Μέγ. διάστ. 0.10. Γ1Σ3.

234. Λαβή κάθετη ταινιωτή πλατιά με αραιή διακόσμηση από ανισομήκεις αυλακώσεις είτε κάθετες (στη ράχη) είτε λοξές (εκατέρωθεν). Ανήκει σε άβαφο αγγείο με παχιά τοιχώματα και ακάθαρτο πηλό. Πλάτος 0.052. Γ1Σ3.

-Με πλαστική διακόσμηση:

9. Τμήμα ταινιόσχημης λαβής με πλα-

στική διακόσμηση από κάθετες ταινίες. Χρώμα επιφάνειας καστανό. Μέγ. διάστ. 0.45. A2Σ8.

-Με εμπίεστη διακόσμηση:

150. Μεγάλο θραύσμα από άβαφο χονδροειδές πιθάρι. Φέρει διπλή απόφυση

που θυμίζει πηνίο, εκατέρωθεν της οποίας εμφανίζονται επιμήκεις βαθύνσεις σε διπλή οριζόντια σειρά. Στην εσωτερική επιφάνεια είναι εμφανή τα αποτυπώματα των δακτύλων του κεραμέα. Πηλός ευθρός με τεφρό πυρόγνατο. Μέγ. διάστ. 0.30. A2Σ8.

Βάσεις

Βάσεις δεν σώζονται πολλές (Εικ. 89:235, σχέδ. 82:6,7,235,236,19). Οι περισσότερες είναι επίπεδες στενές (7, 235, 236, 19), ανάμεσα στις οποίες μία φέρει διακόσμηση από αυλακώσεις (235). Τέλος, μία (6) είναι ψηλή δακτυλιόσχημη, έξω νεύουσα, με επιφάνεια στήριξης παχιά αποστρογγυλεμένη και περιτρέχεται από παράλληλους ανάγλυφους δακτυλίους. Πρόκειται για το χαρακτηριστικό για την εποχή κύπελλο με πόδι (goblet) κατά βάση τύπος μινύειας κεραμεικής που αντιγράφεται σε χειροποίητη χονδροειδή παραλλαγή (B. Dietz 1991, 166 για τις παραλλαγές στις οποίες απαντά το σχήμα ως προς τη βάση και το σώμα).

Κατάλογος

6. Τμήμα από ψηλή δακτυλιόσχημη βάση άβαφου αγγείου από χονδροειδή, ακάθαρτο πηλό. Στο πόδι φέρει τέσσερις παραλληλες έξεργες ταινίες. Διάμ. β. 0.11. A2Σ8.

7. Τμήμα από τη βάση άβαφου χονδροειδούς αγγείου με χρώμα επιφάνειας τεφρό. Διάμ. β. 0.07. A2Σ8.

19. Τμήμα βάσης και σώματος από μικρό άβαφο αγγείο με λεπτά τοιχώματα. Χρώμα καστανό, πηλός ακάθαρτος. Διάμ. β. 0.04. A1Σ8.

236. Βάση επίπεδη από άβαφο αγγείο με χονδροειδή πηλό και σχετικά λεπτά τοιχώματα. Ανήκει σε αγγείο μεσαίου μεγέθους. Επιφάνεια καστανόφαρη. Διάμ. β. 0.05. Γ1Σ3.

-Με αυλακωτή διακόσμηση:

235. Επίπεδη βάση από άβαφο αγγείο με λεπτή στιλβωση. Πηλός ακάθαρτος, επιφάνεια καστανή σκούρα και πυρόγνατης ομοίου χρώματος. Στην εξωτερική πλευρά του σώματος διακόσμηση από μικρές λοξές εγχάρακτες γραμμές με ποικιλή κατεύθυνση. Διάμ. β. 0.054. Γ1Σ3.

Διακόσμηση

Οι δύο πιο πολυάριθμες κατηγορίες διακοσμημένων οστράκων είναι τα εγχάρακτα και τα αυλακωτά. Πρόκειται για δύο ομάδες με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, στις οποίες ανήκει το μεγαλύτερο ποσοστό της διακοσμημένης κεραμεικής της φάσης V (Κατσαρού-Σάμψων 1989, εικ. 4). Όλα τα δείγματα προέρχονται από χονδροειδή αγγεία, ως

Eik. 91. Φάση V. Τμήμα αγγείου της μεσοελλαδικής περιόδου από το σπήλαιο των Λιμνών.

κτη ιχθύακανθα συνδυάζεται με έξεργη ζώνη κατά μήκος της φάκης της (Εικ. 87). Η εκτέλεση πολύ συχνά είναι αμελής (495, 476, 749) και λίγα δείγματα χαρακτηρίζονται από συμμετρία (337). Αβαθείς εγχαράξεις φέρει και το αγγείο 143 (Σχέδ. 82) στο άνω μέρος του σώματος. Τέλος, μία μονή λοξή αβαθής εγχάραξη που υπάρχει στον ώμο κλειστού αγγείου με στιλβωμένη εξωτερική επιφάνεια (Σχέδ. 82:237, εικ. 88) δεν έχει γίνει με την ίδια τεχνική. Όσον αφορά στα σχήματα που σχετίζονται με την εγχάρακτη διακόσμηση “αδριατικού τύπου”, λίγα είναι διαγνώσιμα. Κάποια δείγματα προέρχονται από ανοιχτά αγγεία, εκ των οποίων ένα ανήκει στον τύπο A2 (337), το 493 ανήκει σε κλειστό αγγείο μικρού μεγέθους, το 17 φέρει ανοιχτή γωνιώδη κάμψη στο σώμα, ενώ τα υπόλοιπα είναι αδιάγνωστα. Συνολικά υπάρχουν 8 όστρακα με εγχαράξεις.

Η εγχάρακτη κεραμεική της Μεσοελλαδικής, δηλαδή η λεγόμενη κεραμεική “αδριατικού τύπου” είναι ιδιαίτερα δημοφιλής σε όλες τις ΜΕ θέσεις, με έμφαση στη Δυτική Πελοπόννησο (Valmin 1938, 239), την Αρκαδία (Howell 1970, 111). Υπάρχει επίσης στη Στερεά Ελλάδα (Αγορά, πίν. 27:381-383· σπήλαιο Σαρακηνού Κωπαΐδας: Α.Σάμψων 1996· Θήβα, πίν. 33β, ε, ζ, η.) και σπανιότερα στην Εύβοια (Καλογερόβρυση, 88, σχέδ. 69:12) και απαντά και σε αγγεία από καθαρό πηλό.

Στην ίδια παράδοση ανήκει και η αυλακωτή διακόσμηση. Τα θέματα (Εικ. 89) χαράσσονται επίσης με μυτερό εργαλείο που όμως φέρει πλατύ και παχύ άκρο, τόσο

επί το πλείστον κλειστά (πιθοειδή) με παχιά τοιχώματα, και σπανιότερα ανοιχτά λεπτά. Ωστόσο, ο πηλός είναι πάντα ακάθαρτος με μεγάλες προσμίξεις από χαλίκια (Πίν. 51).

Η εγχάρακτη διακόσμηση γίνεται στην εξωτερική επιφάνεια από μυτερό εργαλείο που σχηματίζει σχετικά αβαθείς, αλλά λεπτές και κοφτές εγχάρακτες ευθείες και ονομάζεται διακόσμηση “αδριατικού τύπου”. Το ρεπερτόριο των κοσμημάτων δεν παρουσιάζει ποικιλία. Τα σχέδια είναι πάντα εινθύγραμμα, συνήθως παράλληλες εγχάρακτες γραμμές σε αραιότερη ή πυκνότερη διάταξη (Σχέδ. 81:493, 82:337, 476, 749. Εικ. 89:337, ΓΙΙ3). Σε μία περίπτωση υπάρχουν οριζόντιες και κάθετες που τέμνονται (Σχέδ. 81:495, εικ. 88) και σε δύο δείγματα αναγνωρίζεται ιχθύακανθα (Σχέδ. 81:130, 82:17). Ειδικά στο 130 που ανήκει σε ταινιωτή λαβή η εγχάρακτη διακόσμηση “αδριατικού τύπου”, λίγα είναι διαγνώσιμα. Κάποια δείγματα προέρχονται από ανοιχτά αγγεία, εκ των οποίων ένα ανήκει στον τύπο A2 (337), το 493 ανήκει σε κλειστό αγγείο μικρού μεγέθους, το 17 φέρει ανοιχτή γωνιώδη κάμψη στο σώμα, ενώ τα υπόλοιπα είναι αδιάγνωστα. Συνολικά υπάρχουν 8 όστρακα με εγχαράξεις.

Η εγχάρακτη κεραμεική της Μεσοελλαδικής, δηλαδή η λεγόμενη κεραμεική “αδριατικού τύπου” είναι ιδιαίτερα δημοφιλής σε όλες τις ΜΕ θέσεις, με έμφαση στη Δυτική Πελοπόννησο (Valmin 1938, 239), την Αρκαδία (Howell 1970, 111). Υπάρχει επίσης στη Στερεά Ελλάδα (Αγορά, πίν. 27:381-383· σπήλαιο Σαρακηνού Κωπαΐδας: Α.Σάμψων 1996· Θήβα, πίν. 33β, ε, ζ, η.) και σπανιότερα στην Εύβοια (Καλογερόβρυση, 88, σχέδ. 69:12) και απαντά και σε αγγεία από καθαρό πηλό.

Στην ίδια παράδοση ανήκει και η αυλακωτή διακόσμηση. Τα θέματα (Εικ. 89) χαράσσονται επίσης με μυτερό εργαλείο που όμως φέρει πλατύ και παχύ άκρο, τόσο

ώστε να δημιουργούνται στενά αυλάκια στην επιφάνεια του αγγείου. Κάποια δεν είναι πολύ βαθιά (Σχέδ. 82:235), ενώ κάποια άλλα έχουν γίνει με περισσότερη πίεση στο νωπό πηλό (Σχέδ. 82:233, 234). Τα “αυλάκια” έχουν μικρό μήκος, στενεύουν ελαφρά στις άκρες τους και σε μερικές περιπτώσεις φέρουν χαμηλό περιχείλωμα που δημιουργήθηκε κατά την εκτέλεση της διακόσμησης και δεν εξαλείφθηκε στη συνέχεια με τη λείανση της επιφάνειας. Οι αυλακώσεις διατάσσονται παράλληλα ή με αντίθετη διεύθυνση, ανά ζεύγη ή περισσότερες μαζί, όρθια ή λοξά. Απαντούν συνήθως σε μεγάλες κάθετες ταινιωτές λαβές και σε μία περίπτωση στο κάτω μέρος του σώματος κλειστού αγγείου, κοντά στη βάση (235). Τόσο η ποιότητα και το πάχος των αγγείων, όσο και η εκτέλεση των κοσμημάτων προσδίδουν στον τύπο αυτό της διακόσμησης έντονη αδρότητα. Συνολικά βρέθηκαν 3 όστρακα με παρόμοια διακόσμηση.

Το μοτίβο της ιχθυάκανθας είναι ιδιαίτερα δημοφιλές και για τις δύο παραπάνω κατηγορίες.

Ορθιες, πλατιές και αβαθείς εμπιέσεις σε δύο οριζόντιες σειρές έχουν γίνει σε πιθάρι μεγάλου μεγέθους στο ύψος μιας μεγάλης πηνιόσχημης απόφυσης. Η εκτέλεση είναι χονδροειδής, αλλά διακρίνεται από συμμετρία στη διάταξη (Σχέδ. 83:150, εικ. 90). Τέλος, σε μία περίπτωση υπάρχει πλαστική διακόσμηση. Πρόκειται για λαβή (Σχέδ. 81:9) με στενές έξεργες ζώνες κάθετες κατά μήκος της ωάχης της. Κατά τη ΜΕ η πλαστική διακόσμηση είναι συνήθης σε μεγάλου μεγέθους αποθηκευτικά αγγεία, όπου απαντούν οι πλατιές ταινίες, ενώ οι στενές ζώνες σπανίζουν.

Κατάλογος

17. Θραύσμα από χονδροειδές αγγείο με διάκοσμο από ιχθυάκανθα. Χρώμα επιφάνειας καστανό, εσωτερικά τεφρό με λεπτή εγχαράξη τύπου adriatic ware. Μέγ. διάστ. 0.39. Α18.
476. Τμήμα ανοιχτού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Στην εξωτερική επιφάνεια, που είναι άβαφη, λεπτές οριζόντιες εγχαράξεις. Πηλός ακάθαρτος, χονδροειδής. Μέγ. διάστ. 0.045. Α225.
493. Θραύσμα από το σώμα μικρού αγγείου με λεπτά καμπύλα τοιχώματα.

Φέρει αραιές κάθετες εγχαράξεις. Επιφάνεια καστανή με ελαφρύ επίχρισμα. Πυρήνας γκριζωπός. Μέγ. διάστ. 0.03. Γ7.

495. Θραύσμα από το σώμα άβαφου αγγείου. Εξωτερικά φέρει κάθετες και οριζόντιες εγχαράξεις που αλληλοτέμνονται. Επιφάνεια σκούρα καστανή. Πυρήνας καστανόγκριζος. Μέγ. διάστ. 0.054. Γ επιφ.

749. Τμήμα από το σώμα ανοιχτού αγγείου με διάκοσμηση από βαθιές αμελής εγχαράξεις, λοξές και σχεδόν παράλληλες μεταξύ τους. Επίχρισμα φαιό, εσωτερική επιφάνεια ερυθρή, πηλός ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.045. Γ1Σ7.

ΑΒΑΦΑ ΜΕ ΚΑΘΑΡΟ ΠΗΛΟ

Είναι πολύ λιγότερα από τα χονδροειδή (69 όστρακα) και αντιστοιχούν στο 15.2% επί του συνόλου της μεσοελλαδικής κεραμεικής. Είναι τροχήλατα, από καθαρό πηλό,

λεπτόκοκκο, καστανού χρώματος και φέρουν επάλειψη από αραιό αλείφωμα που έχει λειανθεί. Ελάχιστα δείγματα φέρουν επίχρισμα. Από τα 69 θραύσματα 2 μόνο προέρχονται από χείλη, ενώ τα υπόλοιπα είναι αδιάγνωστα ως προς το σχήμα (Πίν. 51, σχέδ. 81:488). Ο τύπος του μικρού αγγείου με λαιμό θυμίζει τον τύπο 4 των κλειστών (βλ. ανωτ.) και αντίστοιχα παράλληλα.

Κατάλογος

488. Τμήμα από τον ώμο κλειστού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Χείλος ή λαιμός

διαχωρίζεται με γωνιώδη κάμψη, που σώζεται ελάχιστα. Πηλός καθαρός, ανοιχτόχρωμος, επιφάνεια καστανή. Μέγ. διάστ. 0.04. Γ1Σ3.

MINYEIA

Η παρουσία μινύειας κεραμεικής στο σπήλαιο των Λιμνών είναι αμυδρή. Τα δείγματα είναι ελάχιστα (μόλις 5 θραύσματα), προέρχονται από την τομή Γ και αντιστοιχούν στο 1.1% της μεσοελλαδικής κεραμεικής (Πίν. 51). Τόσο ως προς την ποιότητα της επιφάνειας όσο και του πηλού αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα της φαιάς μινύειας κεραμεικής της Μέσης Χαλκοκρατίας. Τυπικό της περιόδου είναι και το τεθλασμένο περίγραμμα του οστράκου 485 (Σχέδ. 82) που ανήκει σε ανοιχτό αγγείο με λεπτά τοιχώματα, πιθανότερα κύλικα (*Καλογερόβρυση*, σχέδ. 47: τύποι 8 και 11).

Είναι τόσο αποσπασματικά τα δείγματα της μινύειας κεραμεικής από το σπήλαιο των Λιμνών που η ακριβής χρονολογική τους ένταξη είναι αβέβαιη. Γενικά η μινύεια κεραμεική ξεκινά από τους πολύ πρώιμους μεσοελλαδικούς χρόνους, σε ορισμένες μάλιστα θέσεις, όπως το Λευκαντί έχει βρεθεί και σε στρώματα της ΠΕ ΗΙβ (M. Popham - L. Sackett, *Excavations at Lefkandi, Euboea, 1964-66, 1968*). Όσον αφορά στη διάρκειά της, στην Εύτρηση φτάνει μέχρι το τέλος της ΜΕ περιόδου και βρίσκεται μαζί και με ΥΕ κεραμεική όπως στην Αργολίδα (Dietz 1991, 199-206), ή σταματά πριν το τέλος της ΜΕ, όπως στην Εύβοια (*Καλογερόβρυση*, 75-82· Κουμπί Αιδηφού: A. Σάμψων, AAA 20 (1987), 172), όπου επίσης συννευρίσκεται με άβαφα τροχήλατα, τα οποία επηρεάζει ως προς τα σχήματα. Στο σπήλαιο των Λιμνών το γεγονός ότι ορισμένα σχήματα των χονδροειδών άβαφων αγγείων φέρουν μινύειες επιφρόες (Σχέδ. 82:βάση 6), υποδηλώνει ταυτόχρονη εξέλιξη των δύο ομάδων, άρα είναι λογικότερο να υιοθετήσουμε ύστερη χρονολόγηση και για τα μινύεια του σπηλαίου.

Κατάλογος

485. Τμήμα από το σώμα ανοιχτού αγ-

γείου με ανοιχτή γωνιώδη κάμψη. Επιφάνειες λείες, φαιές, πηλός ακάθαρτος, καλά ψημένος. Μέγ. διάστ. 0.025. Γ1Σ3.

ΑΜΑΥΡΟΧΡΩΜΑ

Ελάχιστα είναι τα αμαυρόχρωμα της Μεσοελλαδικής που βρέθηκαν στο σπήλαιο (Σχέδ. 82:141, 142, 145 εικ. 93). Πρόκειται για 7 όστρακα, από τα οποία 1 ανήκει σε τανινόσχημη λαβή (141), 1 σε ψηλό λαιμό κλειστού σκεύους με παχύ χείλος (145), όπως συνηθίζεται κατά τη ΜΕ (*Καλογερόβρυση*, σχέδ. 66:7, 8, 13). Τέλος, 5 όστρακα προέρχονται από το σώμα των αγγείων (Πίν. 51). Έχουν πηλό μάλλον ακάθαρτο, χονδρόχρωμο και επιφάνεια επιχρισμένη με υπόλευκο επίχρισμα, επί του οποίου γράφεται αμελής διακόσμηση από σκούρες ταινίες, μελανού ή καστανού χρώματος. Το διακοσμητικό μοτίβο είναι κατά βάση οι οριζόντιες παράλληλες ταινίες ίσου πάχους, ενώ σε μία περίπτωση (141) απαντά παχιά τεθλασμένη (*Καλογερόβρυση*, σχέδ. 67-71). Στο 145 η διακόσμηση είναι αδιάγνωστη. Το μέγεθος της φθιράς είναι τέτοιο ώστε δεν διαχρίνεται εάν η διακόσμηση έχει γίνει σε στιλβωμένη ή αστιλβωτή επιφάνεια, πράγμα που κατά τον J. Davis (1979, 255) αποτελεί κριτήριο χρονολόγησης.

Η αμαυρόχρωμη διακόσμηση του σπηλαίου των Λιμνών δεν είναι πρώιμη του τύπου *Aigina ware* (R.J.Buck, *Hesperia* 33 (1964), 231-313), αλλά ανήκει στην ύστερη μεσοελλαδική φάση, όπου γενικά τα αμαυρόχρωμα είναι περισσότερα. Στην ίδια φάση τοποθετούνται και τα αμαυρόχρωμα άλλων ΜΕ θέσεων, όπως η Εύτρηση, 124-125 και οι θέσεις της Αργολίδος (Dietz 1991, 32-33: *polychrome mainland ware*).

Κατάλογος

142. Θραύσμα από το σώμα μικρού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Φέρει αμαυρή διακόσμηση από πλατιές οριζόντιες ταινίες που σώζονται αποσπασματικά. Μελανό χρώμα σε υπόλευκο βάθος. Πηλός καθαρός. Μέγ. διάστ. 0.032. Α2Σ5.

145. Τμήμα λαιμού κάθετου με χείλος τετράγωνης διατομής από κλειστό άβαφο

αγγείο μεγάλου μεγέθους με λεπτά τοιχώματα. Ίχνη σκουρόχρωμης διακόσμησης στην εσωτερική και εξωτερική άβαφη επιφάνεια. Διάμ. χ. 0.19. Α2Σ5.

-Με λαβή:

141. Τμήμα ταινιόσχημης λαβής που φέρει αμαυρή διακόσμηση από τεθλασμένη μαύρου χρώματος. Πηλός καθαρός, υπόλευκου χρώματος. Μέγ. διάστ. 0.07. Α2Σ5.

ΦΑΣΗ VI. Η ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ I

Κεραμεική της ΥΕ I υπάρχει μαζί με μεσοελλαδική κεραμεική στην τομή Α (στρώσεις 8, 9), αλλά σαν ξεχωριστή φάση απαντά στην τομή Γ (στρώση 3), όπου επίσης από ένα σημείο και έπειτα συγχέεται με τη μεσοελλαδική χρήση του σπηλαίου (Πίν. 10). Στην τομή αυτή η ΥΕ I συνδέεται με τα σκελετικά λείφαντα των 7 ατόμων που ήρθαν στο φως στις στρώσεις 3-5 και η παρουσία των οποίων προσδίδει στην φάση αυτή ιδι-

αίτερη αξία. Η ακριβής χρονολόγησή της και η ερμηνεία της χρήσης του σπηλαίου κατά την περίοδο αυτή αποκτά έτσι ιδιαίτερη σημασία, τόσο για το σπήλαιο, όσο και για την ίδια την περίοδο (Πίν. 2, 4, 5, 8).

Σύμφωνα με τον πίν. 10 η κεραμεική της ΥΕ I καταλαμβάνει μόλις το 0.9% επί του συνόλου της κεραμεικής του σπηλαίου. Πρόκειται για 72 όστρακα, από τα οποία το 55.6% προέρχεται από την τομή Γ και το υπόλοιπο από την τομή Α, όπου η ποσότητα της κεραμεικής της φάσης αυτής αντιστοιχεί σε ποσοστό 2.2% επί του συνόλου των κεραμεικών ευρημάτων της τομής. Μόλις 2 όστρακα είναι διαγνώσιμα ως προς το σχήμα. Το μεγαλύτερο ποσοστό της κεραμεικής ανήκει σε άβαφα σκεύη, ενώ μικρό μέρος φέρει επιχρισμένη επιφάνεια και ελάχιστα είναι γραπτά (Πίν. 52). Τα περισσότερα προέρχονται από κλειστά αγγεία μικρού μεγέθους με λεπτά τοιχώματα (Σχέδ. 81:792, 84:799). Το 799 με ύψος μόλις 10 εκ. και πλάτος περίπου 9 εκ. έχει σχεδόν σφαιρικό σώμα και χαμηλό λαιμό. Στο άνω μέρος του σώματος διασώζει τμήματα γραπτής διακόσμησης από οριζόντιες και οφιοειδείς ταινίες (Βλ. Furumark 1972, 327, μοτίβο 33:12 και 373 μοτίβο 53:9) σε υπόλευκο βάθος. Το σχήμα ανάγει στην ΥΕ I, η οποία θεωρείται πλέον μεταβατική μεταξύ της ΜΕ και της μυκηναϊκής τεχνοτροπίας, και διασώζει στοιχεία και από τις δύο. Δυστυχώς το υλικό από το σπήλαιο των Λιμνών δεν είναι μεγάλο για να προσδιορίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τα χαρακτηριστικά αυτής της μετάβασης.

Κατάλογος

792. Τμήμα από το λαιμό, το χείλος και το σώμα κλειστού αγγείου μικρού μεγέθους με λεπτά τοιχώματα. Επιφάνεια υπόλευκη, επιχρισμένη, πυρήνας ακάθαρτος. Μέγ. διάστ. 0.04. Γ1Σ2.

799. Τμήματα από το χείλος, το σώμα και τη βάση κλειστού αγγείου μικρού μεγέθους. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, με δύο διαμετρικά αντίθετες οριζόντιες λαβές κυλινδρικής διατομής, των οποίων σώζεται μόνο η γένεση. Βάση επίπεδη ασύμμετρη. Στόμιο ελαφρά ελλειψοειδές, από χαμηλό λαιμό όρθιο και χείλος έξω νεύον που διαφοροποιείται με ανοιχτή γωνιώδη κάμψη. Απόληξη αποστρογγυλεμένη. Η εξωτ. επιφάνεια φέρει επίχρισμα υπόλευκο-κιτρινωπό, που έχει πάρει ελαφρά πρασινωπή απόχρωση λόγω όπτησης.

Γραπτή διακόσμηση καλύπτει όλη την επιφάνεια του αγγείου: χείλος-λαιμός ολόβιαφα και εσωτερικά από πλατιά ταινία μελανού χρώματος. Κατά μήκος της μέγιστης διαμέτρου του σώματος δύο ισοπαχείς ταινίες καστανού χρώματος περιτρέχουν το αγγείο. Στον ώμο μεταξύ των λαβών παχιές οφιοειδείς ταινίες ίδιου χρώματος. Υπόλειμμα μελανής διακόσμησης στη γένεση των λαβών σε διάκενα στον ώμο οφείλονται σε απροσδιόριστο κόσμημα που έχει φθαρεί. Την περίμετρο της βάσης περιθέει παχιά ταινία μελανού χρώματος. Η επιφάνεια έχει υποστεί ελαφρά στίλβωση, ίχνη μόνο της οποίας σώζονται. Εσωτ. πλευρά ανοιχτού καστανού χρώματος, αδρή. Πηλός καθαρός, πυρήνας ανοιχτόχρωμος. Διάμ. χ. 0.046, διάμ. β. 0.041, μέγ. διάμ. σώμ. 0.087. Γ1Σ2.

ΦΑΣΗ VII. Η ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ III

Η Υστεροελλαδική III απαντά σαν ανεξάρτητη φάση στην τομή Α στις στρώσεις 5-7, όπου συνδέεται με ανθρώπινα σκελετικά λείψανα, αλλά βρίσκεται και ανάμεικτη με κεραμεική νεοτέρων χρόνων στις επιφανειακές στρώσεις της ίδιας τομής, συνολικά μέχρι βάθους 1 μ. (Πίν. 2, 4, 5). Στην τομή Γ η παρουσία της είναι μικρή, ανάμεικτη με νεότερα και παλαιότερα ευρήματα στις δύο πρώτες στρώσεις (Πίν. 8). Η κεραμεική της φάσης VII αντιστοιχεί μόλις στο 0.4% επί του συνόλου της κεραμεικής του σπηλαίου. Στην τομή Α καταλαμβάνει μεγαλύτερο ποσοστό (1.2%), ενώ ένα δείγμα της φάσης βρέθηκε και στον εξωτερικό χώρο του σπηλαίου (τομή Β). Το μεγαλύτερο ποσοστό των θραυσμάτων είναι αδιάγνωστο ως προς το σχήμα (Πίν. 52). Η πλειοψηφία είναι άβαφα, με καθαρό πηλό, αλλά χωρίς φροντισμένη επιφάνεια. Ισάριθμα είναι τα επιχρισμένα με υπόλευκη έως κιτρινωπή επιφάνεια και τα γραπτά με αποσπασματικά κοσμήματα. Τα σχήματα είναι κατά βάση αγγεία μικρού μεγέθους με λεπτά τοιχώματα, ενώ σπανίζουν τα μεγάλα αποθηκευτικά σκεύη.

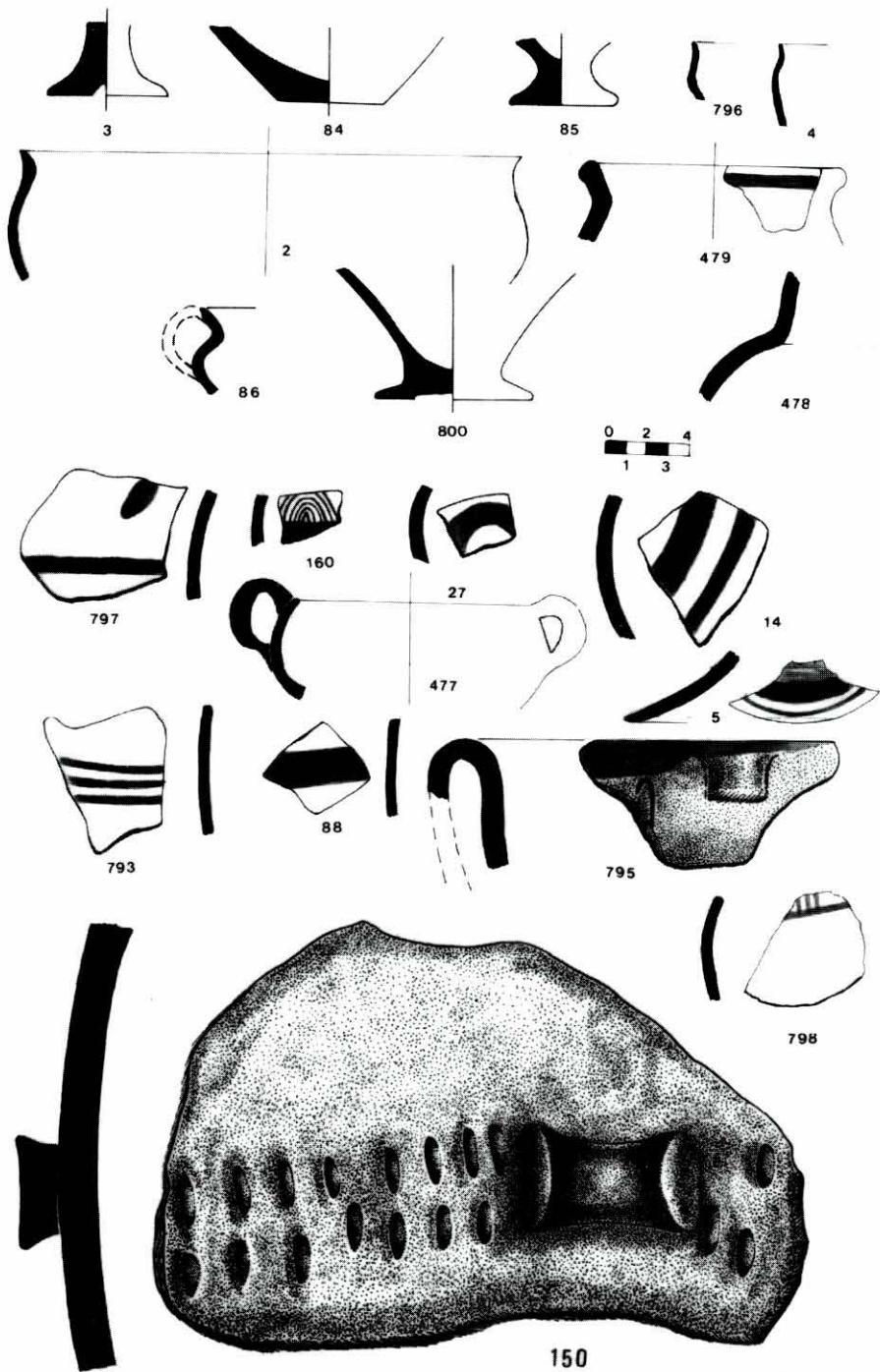
	ΧΕΙΛΗ/ ΛΑΙΜΟΙ	ΧΕΙΛΗ/ΛΑΙΜΟΙ ΜΕ ΛΑΒΗ/ΑΠΟΦ.	ΛΑΒΕΣ/ ΑΠΟΦ.	ΒΑΣΕΙΣ	ΛΟΙΠΑ	ΣΥΝΟΛΟ	%
ΥΕ I	ΑΒΑΦΑ	1				59	60
	ΕΠΙΧΡ.					11	11
	ΓΡΑΠΤΑ		1				1
	ΣΥΝΟΛΟ	1	1			70	72
ΥΕ III	ΑΒΑΦΑ	2		1	2	13	18
	ΕΠΙΧΡ.	2	1	2	2	1	8
	ΓΡΑΠΤΑ		1			7	8
	ΣΥΝΟΛΟ	4	2	3	4	21	34
	ΣΥΝΟΛΟ	5	3	3	4	91	106

Πίν. 52. Ποσοστιαία κατανομή της υστεροελλαδικής κεραμεικής από το σπήλαιο των Λιμνών.

Σχήματα

1. Κύλικα

Βρέθηκαν τέσσερα θραυσμάτα ποδιών κυλίκων (Σχέδ. 83:3, 85, 800, εικ. 92:3), δύο από τα οποία φέρουν βάθυνση στη βάση. Έχουν επίπεδη επιφάνεια στήριξης, εκτός από το 5 που έχει επιφάνεια στήριξης έξω νεύονσα με απόληξη καμπύλη. Σε μία περίπτωση το πόδι απολήγει σε βάση υπερυψωμένη, δισκοειδή (800). Τέλος, ενώ όλα έχουν επιχρισμένη επιφάνεια, ένα μόνο φέρει γραπτή διακόσμηση από ομόκεντρες ανισοπαχείς ταινίες που περιθέουν τη βάση (Σχέδ. 83:5, εικ. 92).

Σχέδ. 83. Φάσεις V-VII. Κεραμεική της Μέσης και Ύστερης Χαλκοκρατίας από το σπήλαιο των Λιμνών.

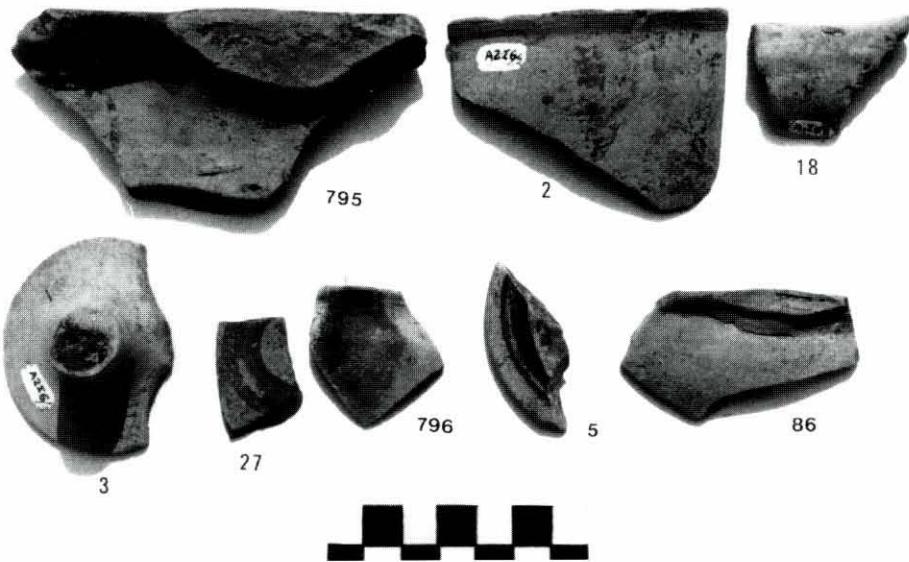
Κατάλογος

3. Τμήμα από τη βάση και το πόδι κύλικας με βάθυνση και επίχρισμα υπόλευκο. Πηλός καθαρός λεπτόκοκκος. Διάμ. β. 0.06. Α2Σ6.

5. Τμήμα από το πόδι κύλικας. Φέρει επίχρισμα υπόλευκο με διακόσμηση από ανισοπαχείς τανίνες καστανού χρώματος. Διάμ. β. 0.07. Α2Σ6.

85. Τμήμα από το χαμηλό πόδι και το σώμα κύλικας. Πηλός καθαρός, επιφάνεια υπόλευκη. Φέρει βάθυνση στην κάτω πλευρά της βάσης. Διάμ. β. 0.05. Α1Σ6.

800. Τμήμα από χαμηλό πόδι κύλικας. Φέρει δισκοειδή επιφάνεια στήριξης. Πηλός καθαρός, επιφάνεια ανοιχτού καστανού χρώματος. Διάμ. β. 0.06. Α1Σ3.

Εικ. 92. Φάση VII. Κεραμεική της υστεροελλαδικής περιόδου.

2. Σκύφος

Πρόκειται για μικρά ανοιχτά και αβαθή αγγεία με λεπτά καμπύλα τοιχώματα και χείλος έξω νεύον που σχηματίζει με το σώμα περίγραμμα S (Σχέδ. 83:2,4,796,86, εικ. 92:2,796). Σε μία περίπτωση (796) το σώμα δεν έχει έντονη καμπυλότητα, αλλά παρουσιάζει ελαφρό κάμψη. Η επιφάνεια των αγγείων φέρει υπόλευκο επίχρισμα και στο εσωτερικό, εκτός από το 86 που έχει εσωτερική επιφάνεια μελανή. Σε μία περίπτωση υπάρχουν ίχνη ερυθρού χρώματος (2), αλλά το διακοσμητικό θέμα έχει τελείωσ φθαρεί. Στενότερο σώμα έχει το αγγείο 86, στο οποίο τόσο το περίγραμμα όσο και η κάμψη μεταξύ σώματος και χείλους είναι ιδιαίτερα έντονη. Κάθετη ταινιωτή λαβή ενώνει χείλος και ώμο. Το σχήμα απαντά ήδη από τη ΜΕ (Καλογερόβουση, 96: φάση IV, αρ. 5) και την YE I (Κοράκου: Davis 1979, εικ. 9:170,172,178,183).

Κατάλογος

2. Τμήμα από το χείλος και το σώμα ανοιχτού σκύφου με λεπτά τοιχώματα. Απόληξη χείλους οξεία, έξω νεύοντα. Επιφάνεια ανοιχτόχρωμη με ίχνη ερυθρού επιχρύσματος. Πηλός καθαρός, λεπτόκοκκος. Διάμ. χ. 0.18. A2Σ6.

4. Τμήμα από το χείλος και το σώμα μικρού ανοιχτού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Ελαφρά γωνιώδης κάμψη μεταξύ χείλους και ώμου. Χρώμα επιφάνειας

3. Σκύφος με χείλος ενιαίο έσω νεύον

Πρόκειται για ρηχό αβαθές σκεύος με καμπύλο ημισφαιρικό περίγραμμα που απολήγει σε ενιαίο έσω νεύον χείλος (Σχέδ. 83:477). Επί του χείλους και του ώμου υπάρχει σύμφυτη κάθετη ταινιωτή λαβή, υπερυψωμένη του χείλους. Η επιφάνεια του είναι επιχρυσμένη, αλλά δεν φέρει ίχνη γραπτής διακόσμησης.

Κατάλογος

-Με λαβή:

477. Θραύσμα από μικρό αβαθή ανοι-

4. Ευρύστομο βαθύ ανοιχτό

Πρόκειται για αγγείο μάλλον μεσαίου ή μεγάλου μεγέθους, τύπου κρατήρα, με σύμφυτη στο χείλος κάθετη ταινιωτή λαβή (Σχέδ. 83:795, εικ. 92). Στην εξωτερική επιφάνεια των τοιχωμάτων του υπάρχουν τμήματα διακοσμητικών θεμάτων που έχουν γίνει με αμέλεια και σώζονται αποσπασματικά. Πρόκειται για σκεύος ικανής χωρητικότητας, καθώς τα κάθετα τοιχώματά του υποδηλώνουν μεγάλο βάθος.

Κατάλογος

-Με λαβή:

795. Τμήμα κρατήρα με κάθετα τοιχώματα που απολήγουν σε έξω νεύον χείλος. Σ' αυτό σύμφυτη κάθετη ταινιωτή λαβή. Πη-

υπόλευκο. Διάμ. χ. 0.07. A2Σ6.

796. Θραύσμα από μικρό ανοιχτό αγγείο με τεθλασμένο σώμα. Τοιχώματα λεπτά. Πηλός καθαρός. Επίχρισμα υπόλευκο. Μέγ. διάστ. 0.03. A2Σ3.

-Με λαβή:

86. Τμήμα από το έξω νεύον χείλος και το σώμα σκύφου. Σώζεται ίχνος κάθετης λαβής, σύμφυτης στο χείλος. Επιφάνεια υπόλευκη, εσωτερικά μελανή. Διάμ. χ. 0.16. A1Σ6.

5. Κλειστά

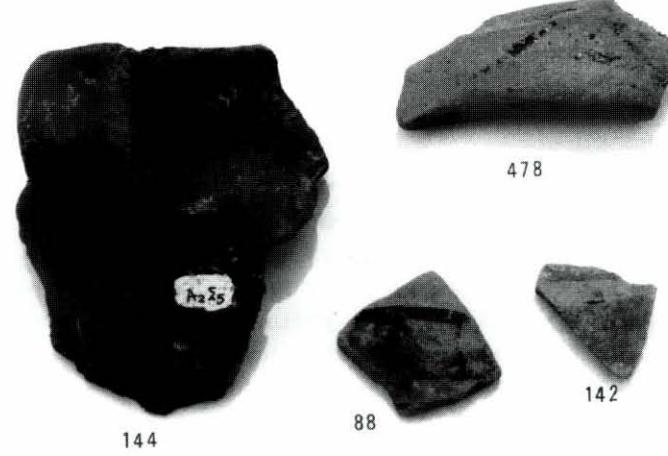
Πρόκειται για σκεύη με βαθύ κλειστό σώμα και λαιμό (Σχέδ. 83:478, 479, εικ. 93). Το 479 έχει πιο ευρύ στόμιο και φέρει λαιμό έξω νεύοντα που διαχωρίζεται από το σώμα με αμβλεία κάμψη και απολήγει σε παχύ κυλινδρικό χείλος. Το 478 έχει καμπύλο σώμα και λαιμό όρθιο που διαχωρίζεται με ορθή γωνία και δεν διασώζει χείλος. Τα δύο παραπάνω σκεύη, μαζί με το ευρύστομο αγγείο του τύπου 4 είναι τα μόνα αγγεία μεγάλης χωρητικότητας από αυτή τη φάση VII.

Κατάλογος

478. Τμήμα από το λαιμό και ώμο κλειστού αγγείου μεσαίου μεγέθους. Διαχωρίζονται με ελαφρά γωνιώδη κάμψη. Πηλός σχετικά καθαρός. Επιφάνεια άβα-

φη. Μέγ. διάστ. 0.062. A2Σ7.

479. Τμήμα από το λαιμό βαθύ αγγείου με ευρύ στόμιο. Τα τοιχώματα συγκλίνουν σε χαμηλό λαιμό που κλίνει προς τα έξω και απολήγει σε ελαφρά κυλινδρικό χείλος. Διάμ. χ. 0.10. A2Σ4.

Εικ. 93. Φάσεις V, VII. Κεραμεική της μεσοελλαδικής και υστεροελλαδικής περιόδου από το σπήλαιο των Λιμνών.

Βάσεις

Εκτός από τις κύλικες, ελάχιστες βάσεις λοιπών αγγείων σώζονται από τη φάση αυτή (Σχέδ. 81:789, 83:84). Είναι όλες επίπεδες χωρίς ιδαίτερα χαρακτηριστικά και ανήκουν σε κλειστά αγγεία μάλλον μεγέθους.

Κατάλογος

84. Βάση επίπεδη κλειστού άβαφου αγγείου. Πηλός ακάθαρτος. Διάμ. β. 0.03. Γ1Σ2.

789. Βάση επίπεδη από κλειστό αγγείο με άβαφη επιφάνεια. Πηλός καθαρός. Διάμ. β. 0.03. Γ1Σ2.

Γραπτά

Πρόκειται για θραύσματα μικρού μεγέθους με ίχνη σκουρόχρωμης διακόσμησης πάνω σε ανοιχτό, κιτρινωπό βάθος (Σχέδ. 83:797, 160, 27, 14, 793, 88, 798, εικ. 92:27, 93:88). Τα διακοσμητικά θέματα είναι κοινά, δηλαδή παράλληλες ταινίες ποικίλου πάχους, συνήθως ευθίεις (88) και στανιότερα καμπύλες (27). Σε μία μόνο περίπτωση υπάρχει διακόσμηση από ενάλληλα ημικύκλια που εδράζονται σε πλατιά οριζόντια ολόβαφη ταινία (160). Επίσης το 798 φέρει λεπτές κάθετες παράλληλες πάνω σε ισοπαχή οριζόντια. Τα παραπάνω αγγεία είναι ως επί το πλείστον κλειστά και χονδροειδή, αν και κάποια προέρχονται από σκεύη με λεπτά τοιχώματα.

Κατάλογος

14. Θραύσμα από το σώμα μυκηναϊκού χονδροειδούς αγγείου. Φέρει διακόσμηση από παράλληλες ταινίες αμαυρού καστανού χρώματος. Πηλός ακάθαρτος, με πολλές προσμίξεις. Μέγ. διάστ. 0.031. Α1Σ3.

793. Τμήμα από το σώμα κλειστού αγγείου. Εξωτερική επιφάνεια επιχρισμένη υπόλευκη με αποσπασματική διακόσμηση από τρεις παράλληλες ταινίες λεπτού πάχους. Μέγ. διάστ. 0.07. Α2Σ4.

797. Τμήμα από το σώμα κλειστού αγγείου με απόσπασμα διακόσμησης από οριζόντια ταινία και κηλίδα καστανού χρώματος. Μέγ. διάστ. 0.05. Α2Σ3.

798. Θραύσμα μικρού αγγείου με καμπύλα λεπτά τοιχώματα. Φέρει επίχρισμα υπόλευκο επί του οποίου διακίνεται γραπτή αποσπασματική διακόσμηση από μικρές κάθετες γραμμώσεις σε οριζόντια ζώνη. Χρώμα καστανομέλανο. Πηλός ανοιχτόχρωμος, λεπτόκοκκος. Μέγ. διάστ. 0.045. Γ1Σ7.

160. Τμήμα μυκηναϊκού αγγείου με λεπτά τοιχώματα. Στην εξωτερική επιφάνεια φέρει γραπτή διακόσμηση από λεπτά

ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΝΕΟΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Η κεραμεική των ιστορικών χρόνων είναι πολύ λίγη και διασκορπισμένη στα ανώτερα στρώματα των εσωτερικών τομών και της τομής Β (Πίν. 2-5, 8, 10). Στην τομή Α βρέθηκε μέχρι και τη στρώση 4 (βάθος 0.55 μ.), πάντα αναμεμεγμένη με παλαιότερη

Εικ. 94. Φιάλη ελληνιστικών χρόνων και αγνύθα από το σπήλαιο των Λιμνών.

κεραμεική. Στην τομή Γ είναι λιγότερη, αν και βρίσκεται μέχρι και 0.75 μ. βάθος. Πολλή νεότερη κεραμεική συνελέγη και στην βόρεια παρεία του σπηλαίου, στην περιοχή της τομής Δ, κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας, αλλά τίποτα δεν βρέθηκε με την ανασκαφή. Λόγω του μικρού ποσοστού του υλικού, της διασποράς του και του μεγάλου χρονολογικού εύρους που καλύπτει δεν μπορεί να συσταθεί ξεχωριστή φάση (Σχέδ. 80:115, 801-808. Εικ. 94).

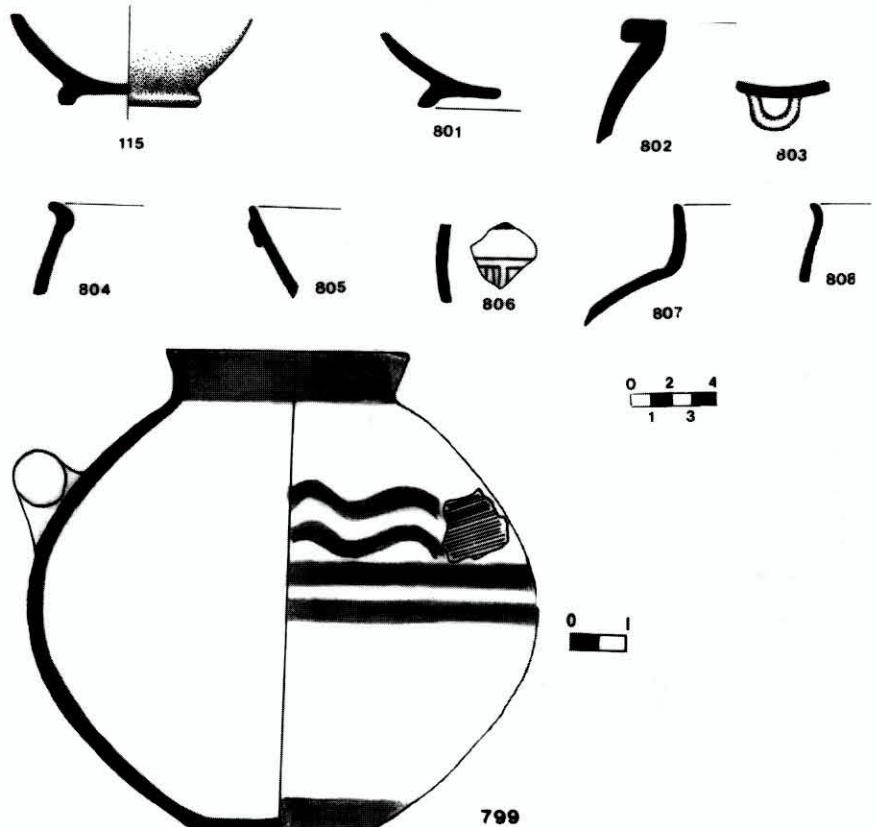

Εικ. 95. Αγνύθα ελληνιστικών χρόνων από το σπήλαιο.

Η κεραμεική περιλαμβάνει κατά πλειοψηφία χρηστικά σκεύη δεύτερης ποιότητας και αντιστοιχεί σε ποσοστό 1% επί του συνόλου των κεραμεικών ευρημάτων του σπηλαίου. Από τα 82 όστρακα, 42 προέρχονται από την τομή Α, 23 από την τομή Β και 17 από την τομή Γ (Πίν. 10). Τα περισσότερα θραύσματα ανήκουν σε ανοιχτά αγγεία με λεπτά τοιχώματα, συνήθως άβαφα, ή με αραιό μελανό γάνωμα κακής ποιότητας (Σχέδ. 84). Μόνον η λαβή 803 ανήκει σε μελαμβαφές αγγείο κλασικών χρόνων και το θραύσμα 806 που φέρει και γραπτή μετοπική διακόσμηση μελανού χρώματος σε ερυθρωπό βάθος. Από τα υπόλοιπα θραύσματα ξεχωρίζουν δακτυλιοειδείς βάσεις με ελαφρά υπερυψωμένη επιφάνεια στηρίξης (115, 801), μαγειρικά σκεύη με ευρύ στόμιο, συγκλίνοντα τοιχώματα και παχύ χεί-

λος (802, 804), φιάλες και κύπελλα (805, 808), καθώς και ελάχιστα δείγματα από κλειστά αγγεία υγρών (807). Εκτός από την κεραμεική στο σπήλαιο βρέθηκε και πυραμιδοειδής αγγυθά αργαλειού (Εἰκ. 94, 95).

Τα παραπάνω κεραμεικά ευρήματα καλύπτουν χρονολογικά μία ευρεία περίοδο, από τους ύστερους κλασικούς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Τα πρώτα είναι σπάνια, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό ανήκει στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο, όπως μπορεί να κρίνει κανείς από την ποιότητα των ευρημάτων και λιγότερο από τα σχήματα που ούτως ή άλλως σώζονται πολύ αποσπασματικά.

Σχέδ. 84. Αγγείο της φάσης VI (799) και κεραμεική ελληνιστικών χρόνων από το σπήλαιο των Λιμνών.

Κατάλογος

115. Τμήμα από το σώμα και βάση ανοιχτού αγγείου με σφαιρικό περίγραμμα. Η επιφάνεια στήριξης όρθια με επίπεδη απόληξη. Πηλός καθαρός, επιφάνειες μελαμβαφείς, φθαρμένες. Διάμ. β. 0.06. B1.

801. Τμήμα από το σώμα και τη βάση ανοιχτού αγγείου με σφαιρικό περίγραμμα. Επιφάνεια στήριξης έξω νεύουσα, με απόληξη επίπεδη. Πηλός καθαρός, επιφάνειες καστανές άβαφες. Διάμ. β. 0.05. Γ1Σ1.

802. Τμήμα από το χείλος και το σώμα ευρύστομου αγγείου με συγκλίνοντα τοιχώματα. Περίγραμμα καμπύλο. Χείλος επίπεδο, πρόσχων, τετράγωνης διατομής. Διάμ. χ. 0.15. Α1Σ3.

803. Πεταλοειδής λαβή από ανοιχτό αγγείο μικρού μεγέθους. Μελαμβαφής. Μέγ. διάστ. 0.03. B1.

804. Τμήμα από το χείλος και το σώμα ευρύστομου αγγείου με συγκλίνοντα τοιχώματα. Περίγραμμα καμπύλο. Χείλος ψηλό, έξω νεύον, παχύ στο

σημείο ένωσης με το σώμα. Διάμ. χ. 0.16. Α1Σ2.

805. Τμήμα από το χείλος και το σώμα ανοιχτού αγγείου με καμπύλο περίγραμμα. Τοιχώματα έξω νεύοντα, λεπτά. Χείλος ενιαίο. Σε μικρή απόσταση κάτω από το χείλος απόφυση ελαφρά έξεργη. Μέγ. διάστ. 0.06. Α2Σ3.

806. Τμήμα από το σώμα ανοιχτού αγγείου μικρού μεγέθους με λεπτά τοιχώματα. Αποσπασματική διακόσμηση από τοίγλυφα σε οριζόντια ζώνη. Χρώμα μελανό σε ανοιχτό βάθος. Μέγ. διάστ. 0.04. Γ2.

807. Τμήμα από το λαιμό και τον ώμο κλειστού αγγείου μεσαίου μεγέθους με λεπτά τοιχώματα. Λαιμός όρθιος με χείλος ενιαίο. Επιφάνειες άβαφες. Διάμ. χ. 0.08. B2.

808. Τμήμα από το χείλος και το σώμα ανοιχτού αγγείου με περίγραμμα Σ κοντά στο χείλος. Χείλος έξω νεύον που διαχωρίζεται με καμπύλη κάμψη. Μέγ. διάστ. 0.07. B3.

(136 pieces), especially from the outside trenches, and are strongly reminiscent of similar techniques at Prosymna and Ayios Dimitrios, where they are dated to LN I and II. Given that in Central Greece this incised variety is absent, it seems to be a local idiosyncracy in the pottery of northern Peloponnese at the end of LN I and the beginning of LN II (see also Blegen 1937, 372-3; Phelps 1975, 300; Zachos 1987, fig. 34, pl. 17a; Walker-Kosmopoulos 1948, 55).

Within spits 7-10 of trench C came to light a small number of shallow bowls with high vertical rim and black monochrome surface. On the body they bear shallow oblique grooves made with an implement of wide edge. Parallels are poor in Central Greece (cave of Sarakeno at Kopais, A. Sampson, unpublished; Phelps 1975, fig. 53; Weisshaar 1989, pl. XIV: 6, 86:18) and Euboea (gold bowl from Makrykapa at Benaki Museum, D.E. Strong, Greek and Roman Gold and Silver Plates, 1966, 28).

Stone tools and other finds

The excavation at the cave of Lakes yielded a small number of stone implements, all from the outside trenches. Apart from millstones and grinders made of sandstone (for typology see Σάμψων 1988, 80; Σάμψων 1993, 199-202), which is found in abundance all over the area, a green-stone ax of small size (see also Howell 1970, pl. 7:4; V. Sugaya, The stone axes of Tharrounia, in Σάμψων 1993, 442) came to light. Bone tools are rare, as well as obsidian and flint, and are studied in separate chapters (see below). Part of a black-stone pendant, three clay spindle-whorls and fragment of a female clay figurine were the sole artefacts from the cave. The figurine, although badly preserved, reminds of the well-known LN type from Tharrounia in Euboea (Σάμψων 1993, fig. 200), Magoula Zappeiou near Larissa and Nea Nikomedea in Macedonia (*BCH* 1989, 113:658).

4. Phase IV: Early Helladic 2

The Early Bronze Age material (374 sherds or 4.6%) comes exclusively from trenches A and C, where the undisturbed layer is 0.50 m. thick. The bulk of ceramic material belongs to vases of domestic use, either coarse, burnished or urfiris. Most of them are open pots, such as carinated bowls, saucers and bowls of curved outline and plain, cylindrical, in- or out-inclining rim (types A 1-10); the bigger shapes, such as the deep broad-mouthed vases with T-rim or rim of triangular section (type A 11) and the closed necked types are rather few (types K 1-3). The rest diagnostic pieces (handles, lugs, bases) are poor, and the decorative techniques, especially the roped patterns, are not very popular (type 11). Both shapes and decorative designs point directly to Early Helladic 2 (Blegen 1928II Caskey 1960; Siedentoph 1973; Fossey 1978; Τζαβέλλα 1984; Σάμψων 1985 and 1988; Σάμψων 1993α), with scarce uncertain and unstratified evidence of Early Helladic 1.

5. Phase V: late Middle Helladic

The Middle Bronze Age material is sizeable and comes exclusively from the interior of the cave. The bulk of pottery belongs to coarse vases, mainly bowls and cups of small or medium size and few necked jars; there is a couple of minyans and matt-painted specimens, as well as a good number of fine clay ware. Coarse vases usually bear incised decoration of “adriatic” style, however plastic zones, lugs and impressions are very poor. According to the shapes and the incised designs, the ceramic material of this phase should be attributed to late Middle Helladic, when coarse ware coexists with fine-grained wheel-made pottery and minyan and matt-painted wares are still present, as known from other MBA sites of the southern greek mainland (Goldman 1931; Valmin 1938, 239; Howell 1970, III; Immerwahr 1971, pl. 27; Σάμψων 1993α).

6. Phases VI-VII: Middle Helladic III - Late Helladic I and Late Helladic III. The later evidence.

There is a small percentage of ceramic material belonging to the transitional period between MH III and early Late Helladic which is very well represented in the stratigraphy of trench C of the cave. The pottery is poor but typical of the period, such as the small low necked vase of globular body and horizontal handles with painted decoration on the outer surface. The MH III - LH I or Mycenae Burial Circle B phase has been recently identified in several LBA sites of the Argolid and Messenia, where it has been categorised as a separate phase bearing features of both the previous MH and the new born myceanean styles (Dietz 1991). Graves of the same period were recently located in the Bronze Age site of Kaloyerovrysí near Chalkis, in Euboea (Σάμψων 1993α).

The LH III material comprises mainly thin-walled vases with badly preserved painted designs (Davis 1979, pl. 9). The later periods are represented by scarce evidence in the entrance and the inside trenches, consisting mainly of unslipped hellenistic and roman pottery and glass vases of the same periods. A couple of pieces from good quality black-glazed cups should be attributed to the classical period.

DISCUSSION

Use of the cave

During phases I and II the evidence of human activity is scarce (a few ash hearths and living floors, paved construction at trench A), suggesting a rather temporary and sporadic use of uncertain character; the argile layers above and below imply strong humidity and